

دولت او عهده بزو کي دلوړ کي طر شواؤ عهده

САИРАМ

بوع از ايارين فسد

اون بددين

ТАТАРЫ
НА
ЗЯМЛІ.
БЕЛАРУСІ

БІМСІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

**КВАРТАЛЬНІК
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
НА БЕЛАРУСІ
("АЛЬ-КІТАБ")**

**№ 2 і № 3
МЕНСК 1991**

Згуртаванню татароў-мусульман на Беларусі / "Аль-Кітаб" /
вялікую дапамогу аказалі спадарыні і спадары:
А.Александровіч, Х.Александровіч, Г.Анісімава, М.Асановіч,
Э.Асановіч, М.Байрашэўскі, Г.Бака, Р.Барадулін, М.Баранік,
Я.Басін, З.Башыраў, А.Бельскі, В.Вайткевіч, І.Вяргейчык,
В.Вячорка, Р.Гамзавіч, Н.Гаурош, А.Гембішкі, В.Гліннік,
В.Гронскі, А.Гуркоў, Я.Гучок, М.Даншыг, С.Думін, Я.Ждановіч,
С.Ільясэвіч, Т.Канапацкая, Я.Кузьміна, А.Лакотка, А.Люты,
С.Макаёнак, Я.Малашэвіч, А.Мальдзіс, В.Мацюшэнка, Л.Мельнік,
З.Меметава, У.Навуменка, В.Несцяровіч, Т.Панчанка, У.Пашук,
А.Пятрашка, А.Рагуля, Р.Раманчук, З.Рапановіч, С.Рафаловіч,
С.Сабалеўская, В.Сараеў, В.Скалабан, Дз.Смольскі, М.Смольскі,
М.Суша, В.Трыгубовіч, У.Усманава, Е.Гешчанка, І.Чыгрынаў,
М.Шабановіч, С.Шабановіч, А.Шагідэвіч, Ф.Юркевіч, А.Юрэвіч,
А.Якубоўская, Т.Якубоўская, Б.Якубоўскі, Х.Ясінская.

Вельмі дапамаглі "Аль-Кітабу" браты-мусульмане з араб-
скіх краін.

Прыміце татарскі рахмат / дзякуй / і глыбокую папану.

Згуртаванне татароў-мусульман на Беларусі

/ "Аль-Кітаб" /

Салям алейкум, спадарыні і спадары,
супляменнікі-татары і браты-мусульмане !

З красавіка да кастрычніка прайшло нямала часу, у сваё адбыліся вялікія падзеі, якія знайшлі водгук і у нашым Згуртаванні. Найвялікшая небяспека, якая завісла над нашым народам, -- маскоўскі камуністычны пуч, -- па волі Алаха не удаўся, і нас не закавалі у кайданы.

У чэрвені група татароў пабывала ў шэрагу гарадоў і мястэчак, дзе жыве шмат нашых супляменнікаў. У Клецку, Навагрудку і Іўі многія мусульмане прытрымліваюцца сваёй веры -- Ісламу. А ў іншых месцах вернікаў-мусульман засталася вельмі мала, але старыя людзі яшчэ спадзяюцца, што іх пасля смерці хоць пахаваюць па нашай веры.

Парадуе нашых татароў падзея, якая ў свята Курбан-Байрам адбылася ў Іўі. Вялікая колькасць татароў, з усіх абласцей Беларусі вырашыла стварыць Згуртаванне татароў-мусульман на Беларусі /"Аль-Кітаб"/, якое мае на мэце адрадіць культуру нашага народа і пашырыць мусульманскую веру сярод татароў, падтрымліваць сувязь з нашымі супляменнікамі ў іншых дзяржавах, з нашымі братамі-адзінаверцамі. Прэзідэнтам нашага Згуртавання адзінадушна абраны Абу-Бякір Шабановіч, уражэнец гар.пас.Іўе. Пажадаем яму і нашаму Згуртаванню плённай працы.

І яшчэ адна прыемная звестка: дзве татарскія дзяўчыны і адзін юнак з дапамогай Алаха паступілі ў ВДУ. Віншваем іх, іхніх бацькоў і родных з гэтай нагоды. Наша Згуртаванне спадзяецца, што маладыя студэнты будуць шчырымі, працавітымі, добрымі, што будуць падтрымліваць сувязь з нашымі татарамі, актыўна удзельнічаць у рабоце Згуртавання.

На жаль, у жыцці нашых татароў бываюць вельмі сумныя падзеі: у канцы чавеня памёр ці не самы стары татарын у Менску -- Алі Адамавіч Барановіч, наш імам. Колькі дзяцей ён паазаніў, колькі стварыў мусульманскіх сем'яў, даючы ім шлюб, колькі людзей пахаваў па нашай веры, за колькі мусульманскіх душ і мізараў памаліўся!. Успомніце яго добрымі словам, прачытайце святы Я-Сін за яго душу. Пахавалі нашага імама на мізары ў Смілавічах.

Вельмі сумныя звесткі! Ідуць ад нашых братоў з Крыма. Рабаўнікі, якія адабралі зямлю, маюць і жыцці тысяч і тысяч татароў, цяпер не даюць ім вярнуцца на сваю радзіму. Рускія павіністы, міліцыя, амонаўцы, вайскоўцы разбураюць іх хаціны, збіваюць людзей.

Мы памятаем, як цешыліся ўсе тым, што ў Татарстане на пасаду прэзідэнта быў абраны татарын. Якія надзеі мы на яго ускладалі! Але не доўга радаваліся. У час путчу ён заняў пазіцыю падтрымкі партыйна-бюракратычнай вярхушкі. Прыдзецца татарам у нялёгкай барацьбе шукаць другога лідэра, які павядзе іх добрымі шляхам.

Дарагія сябры! Не чакайце спецыяльных запрашэнняў на нашы зборы ў пятніцу вечарам, не чакайце даручэнняў, самі думайце, чым можна дапамагчы нашаму Згуртаванню. Прапануйце свае ідэі, парады, паслугі і шліце іх пакуль што на адрас:

220090, г.Менск, Лагойскі тракт, д.27, кв.77

Якубу Якубоўскаму

سورة البقرة

مدنية وآبها مائتان وست وثمانون آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنزَلَ فِيهِ مَدَى
الْحَقِّ وَالْحَقِّينَ ۝ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ
وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ
۝ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَيَا آخِرَةَ هُمْ بَاقُونَ

КУР'АН

Сура Аль-Бакара

/присят/

59. І уопомніце пра той час, калі Майсей вымольваў
вадзі для свайго народа, і Мы сказалі: "Удар у скалу тваім
казлом"; і воць з не хлынула дванаццаць крыніц, так што
кожнае калена ведала свой вадаём. "Ешце і піце з таго,
што Алах дараваў, і не рабіце беззаконня на зямлі, не
стварайце смуту".

60. І уопомніце пра той час, калі вы сказалі: "О,
Майсей, не будзем мы задаволены толькі адной стравай;
памаліся Госпаду твайму за нас, каб Ён стварыў для нас
тое, што расце на зямлі — злак і агуркі, і шпаніцу,
і сачавіцу, і цыбулю". Ён сказаў: "Ці хочаце вы прыняць
ніжэйшае ў абмен на вышэйшае? Зайдзіце ў які-небудзь го-
рад, і там ёсць для вас тое, што вы просіце. І прыніжэнні
і нягоды паразілі іх, і яны наклікалі на сябе гнеў Алаха:
гэта адбылося таму, што яны адверглі знакі Алаха і неспра-
ведліва забівалі прарокаў; і гэта было таму, што яны абу-
рыліся і тварылі беззаконне.

61. Сапраўды, і Вернікі, і Іудзеі, і Хрысціяне, і
Сабіяне, — усе, што ісцінна вераць у Алаха і Судны Дзень
і робяць дабро, — атрымаюць узнатароду ад Госпада іх і
не будуць ведаць яны ні страху, ні скрухі.

62. І усьомніце пра той час, калі Мы прынялі завет ад вас і ўзялі Гару высока над вамі, сказаўшы: "Могна трымацца таго, што Мы вам падарылі і адпострыіце ў сьвядомасці сваёй, каб вы маглі выратавацца.

63. А пасля гэтага вы адвернецца; і калі б не боская лаока Алаха да вас і Яго літасць, сапраўды, вы мелі б страту.

64. І без сумнення, вы ведаеце пра лёс тых, што парушылі ўсталяванне Дня Суботняга. Таму Мы сказалі ім: "Будзьце вы малпамі, пагарджанымі".

65. Такім чынам, Мы паставілі гэтым грэшнікам, як для людзей таго часу, так і тых, што будуць пасля іх, і ўрокам для тых, хто баіцца Бога.

66. І ўсьомніце, як Майсей сказаў свайму народу: "Алах загадаў вам зарэзаць карову", яны сказалі: "Ці не насміхаешся ты з нас?". Ён сказаў: "Я шукаю прыстанішча ў Алаха, каб не быць такім, што не разумее".

67. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду твайму, каб растлумачыў Ён нам, якая яна". Ён адказаў: "Алах гаворыць, што карова ні старая, ні маладая, а сталая, паміж двума ўзростамі; цяпер рабіце, што вам загадалі".

68. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду твайму, каб сказаў, якой яна масці". Ён сказаў: "Бог кажа, гэта карова бурай масці, чыстага і цёплага адцення, якое радуе вока".

69. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду твайму, каб растлумачыў, якая яна; бо ўсе падобныя каровы здаюцца нам аднолькавымі; і, калі Алах хоча, сапраўды, мы атрымаем павучанне".

70. Ён адказаў: "Бог кажа, што гэта карова, не прывучаная араць зямлю або паліваць ворыва; яна без усялякай ваганы; адной масці". Яны сказалі: "Вось цяпер ты прынёс іспіну". Затым яны зарэзалі яе, хоць і не хацелі рабіць гэтага.

71. І ўспомніце пра той час, як вы забілі чалавека і спрачаліся між сабой пра гэта; і Алах адкрыў тое, што вы схавалі.

72. Тады Мы сказалі: "Паразіце яго /забойцу/ за доли злачынства супроць яго /забітага чалавека/". Так, Алах до-рыць жыццё мёртвым і паказвае нам Свае знакі, каб мы маглі зразумець.

73. Паоля таго вашы сэрцы зрабіліся такімі жорсткімі, што сталі падобнымі да каменя, або нават больш жорсткімі, бо, сапраўды, ёсць камяні, з якіх лішша ручаі, і ёсць аярод іх такіх, што, калі раскольваюцца, з іх цячэ вада. І сапраўды, ёсць аярод іх такіх, што пакараюцца ад страху перад Алахам. Алах не забываецца пра дзеянні вашы.

74. Няўжо вы думаеце, што яны павяраць вам, калі нека-торыя з іх чуюць слова Алаха, а затым скажучь іх, зразу-меўшы яго і ведаючы вынікі?

75. І калі яны сустрэкаюцца адзін на адзін, яны гаво-раць: "Ці скажуче вы ім тое, што Алах адкрыў вам?", даючы ім такім чынам магчымасць спрачацца з вамі перад Уладцава-вашым? Няўжо вы не зразумеете?

76. Хіба яны не ведаюць, што Алах ведае ўсё, што яны ўтойваюць і што яны адкрываюць.

77. І некторыя з іх невукі, яны не ведаюць Кнігі, я ведаюць толькі свае Уласныя дзівныя паняціі, і яны толькі робяць здагадкі.

78. Таму гора тым, што пішуць Кнігу сваімі Уласнымі рукамі і гавораць потым: "Гэта ідзе ад Алаха", каб атрымаць за гэта мізэрную плату. Такім чынам, гора ім за напісанае іх рукамі, і гора ім за заробленую імі плату.

79. І яны гавораць: "Агонь не кранецца нас, апроча як я некалькі дзён". Скажы: "Ці атрымалі вы абяцанне ад Алаха? У такім выпадку Алах ніколі не парушыць Свайго абяцання. Ці вы гаворыце пра Алаха тое, чаго не ведаеце?".

80. Так, усякі робіць зло і акружаны грахамі сваімі, усе яны — насельнікі Агно, і там яны будуць.

81. Але вернікі і тыя, хто робіць дабро, — насельнікі нябёс; там яны і будуць.

82. Таксама ўспомніце пра той час, калі Мы прынялі заповіт ад сыноў Ізраіля: "Вы не будзеце пакланяцца нікому, апроча Алаха і рабіць дабрадзейства бацькам і родным, і сідатам, і бедным, і гаварыць з людзьмі прызна, і выконваць малітву і плаціць Запят". Тады вы адвернецеся з агідаю, за выключэннем некторых з вас.

83. І ўспомніце, як Мы прынялі заповіт ад вас: "Вы не будзеце праліваць крыві або выганяць сваіх блізкіх з хат сваіх", тады вы гэта пацвердзілі, і вы засведчылі гэта.

84. Аднак вы аказаліся людзьмі, якія забіваюць сваіх братоў і выганяюць сваіх блізкіх з хат, спрыяючы адзін аднаму супроць іх грахам і беззаконнем. І калі яны прыходзяць да вас, як палонныя, вы выкупліваеце іх, у той час як само

выгнанне іх было незаконнае. Ці не значыць гэта, што вы верыце ў адну частку Кнігі і не верыце ў другую? Таму няма ўзнагароды тым, якія так робяць, а ёсць толькі ганьба ў цяперашнім жыцці; і ў Судны Дзень зведаць самае цяжкае пакаранне; сапраўды, Алах не абмякне да вашых учынкаў.

85. Гэта тыя, што аддалі перавагу цяперашняму жыццю перад жыццём Будучага Веку. Таму не будзе зменшана іх кара, і не будзе ім ніякай нашай дапамогі.

86. І сапраўды, Мы далі Майсею Кнігу і паслалі за ім Вешчуноў Іоці па яго олядах; і Іоусу, сыну Марні, мы далі яўныя знакі і ўмацавалі яго Духам святасці. Такім чынам, кожны раз, як Вешчун прыйдзе да вас з тым, што непажадана вам самім, ці будзеце вы паводзіць напыхліва і абходзіцца з некаторымі, як з асманшчыкамі, а іншых забіваць?

87. Яны казалі: "Нашы сэрцы ахінуты покрывам", — Не, Алах пракляў іх за нявер'е. Дробнае ёсць тое, у што яны вераць.

88. І тады сышла да іх ад Алаха Кніга, каб выконваць тое, што яны мелі — і да таго яны маліліся за перамогу над нявернымі — аднак, калі яны атрымалі тое, што ведалі, яны гэта адверглі. Пракляцце Алаха хай будзе няверным.

89. Зло — гэта тое, за што прадалі яны душы свае; што яны не павернілі ў Слова Алаха, наракаючы на тое, што пасылае даброты Свае на тых са слуг, хто патрэбны Яму. Такім чынам, яны наклікалі гнеў за тэмам. І ганебнае пакаранне прыгатавана для няверных.

90. І калі ім гавораць: "Верце ў тое, што Алах даў", яны гавораць: "Мы верым у тое, што дадзена нам"; а не вераць

у тое, што дадзена пасля гэтага; Аднак гэта ёсць Ісціна, яна пацвярджае тое, што ў іх ёсць. Скажы: "Калі вы вернілі, чаму вы мерныліся забіць прарокаў Алаха?".

91. І Майсей прыйшоў да вас з відавочнымі знакамі, а вы ў яго адсутнасць сталі пакланяцца цяльцу, і вы зрабілі беззаконне.

92. І помніце пра той час, калі Мы прынялі завет ад вас і ўзялі Гару высокую над вамі, кажучы: "Цвёрда трымайцеся таго, што Мы вам даравалі і слухайце"; яны казалі: "Мы слухаем і не падпарадкоўваемся"; і іх сэрцы былі пранізаны любоўю да цяльца з-за іх нявер'я. Скажы: "Зло ёсць тое, што ваша вера загадвае вам, — калі ў вас ёсць хоць якая вера".

93. Скажы: "Калі прыстанішча Будучага Веку ў Алаха толькі для вас адных і выклічае ўсіх другіх людзей, — тады пажадайце смерці, калі вы праўдзівыя".

94. Але ніколі яны не пажадаюць яе, з-за таго, што ўласныя рукі зрабілі перад тым; і Алах добра ведае, хто робіць зло.

95. І, сапраўды, знайдзеш ты іх, што прагнуць жыцця больш за ўсіх людзей, нават больш за тых, якія ствараюць роўных Алаху. Кожны з іх жадае, каб яму было даравана жыццё на тысячу гадоў, але дараванне такога жыцця не засперажае яго ад пакарання; і Алах бачыць усё, што яны твараюць.

96. Скажы: "Усякі, хто вораг Гаўрыіла — бо гэта ён прынёс у срэбра тваё па загаду Алаха тое, што запярджае найбольшае, і што ёсць кіраўніцтва і добрая вестка верным.

/Працяг будзе/

І М А Н

Іманам /па-арабску Іман — вера/ называюць сукупнасць ведаў і пераканання. Слова Іман абазначае Увераванне і шанаванне. Чалавек, які прызнае адзінага Алаха, Яго Уласціваці, Яго законы, пакаранне і адзяку, які перакананы ва Усім гэтым у сваім сэрцы, называецца вернікам, літаральна чалавекам, у якога ёсць Іман. Такі чалавек становіцца пакорлівым і паслужным Алаху. З гэтага тлумачэння вынікае, што без Іману ніводзін чалавек не можа стаць мусульманінам. Іслам і Іман знаходзяцца між сабой у такой жа ўзаемасувязі як, напрыклад, дрэва і семя. Без семя немагчыма з'явіцца дрэву. З аднаго семя вырастае моцнае дрэва, а з другога семя з-за неспрыяльных умоў /неўрадлівая глеба/ вырастае чэзлае дрэўца, якое, звычайна, не дае пладоў. Тое самае бывае і з чалавекам. Калі ў сэрцы чалавека няма Іману, то як жа ён стане мусульманінам? Аднак магчыма і тое, што ў чалавека ёсць Іман, але з прычын слабасці сваёй натуры, недасканаласці навучання і выхавання, а таксама дрэннага ўплыву асяроддзя, ён не можа мець у сабе якасцей паўнацэннага мусульманіна. Такі чалавек — слабы і непаўнацэнны мусульманін. Іслам — паўнацэнны або непаўнацэнны — нараджаецца толькі з семя Іман. Там, дзе няма Іману, там заўсёды пануе куфр /нявер'е/, спадарожнікам якога непазбежна выступіць непакорліваць Алаху і няважна — у большай ці меншай меры.

Казахскі пісьменнік Абай Кунанбаев пісаў: "Быць права-
верным — значыць верыць ва ўсёмагутнасць і бездакорнасць
Алаха і прымаць Іман як вучэнне прарока Мухамеда аб усеа-
дзіістве Алаха і зямнога быцця. Ёсць два спосабы служэння
Алаху. Першы — калі прымаець Іман і ведаець, як абараняць
і ўмацоўваюць яго разумнымі довадамі. Гэта асэнсаваная ве-
ра і тых хто яе /веру/ ахвяраўляе можна назваць сапраўднымі
вернікамі. Другі — калі людзі становяцца пашожнымі са слоў
мулы або праз чытанне святых кніг. Гэта сляпая вера, і та-
кіх пераважная большасць. Але шчырымі вернікамі, бяспрэч-
на, належыць прызнаць тых, чые перакананні не могуць зла-
маць ні пагроза смерці, ні тысячы вытанчаных доказаў лю-
дзей. Няцяжка здагадацца, што такія людзі павінны мець
бясстрашнае сэрца, неўтаймаваны дух, моцныя суставы".

У ДЗЕНЬ ПАМЯЦІ АХВЯР

ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ

Татарскае грамадска-культурнае аб'яднанне "Аль-Кітаб"
даручыла мне выступіць на мітынгу, што прысвечаны адкрыццю
памятнага каменя Чарнобыльскай катастрофы 26 красавіка
1991 года ў Мінску.

Аб гэтай падзеі газета "Знамя юности" 30 красавіка
1991 года пісала: "Ішлі дарогай памяці. Маўчалі. У чорны
дзень 26 красавіка тысячы людзей прайшлі па вуліцах Мінска
у памінальным шэсці "Чарнобыльскі шлях"... У коле паміналь-
ных овец прайшло адкрыццё памятнага знака "Ахвярам Чар-
нобыля". Каля шэрага каменя, які сімвалізуе магільні тых,
хто загінуў і гіне ад радыяактыўнага абпрамянення, гучалі

малітвы чатырох рэлігій на чатырох мовах: беларускай, польскай, татарскай, яўрэйскай".

Ад грамадска-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" на мітынгу было сказана: "Паважаныя мінчане! Слаўны і шматпакутны народ Беларусі! Пяць гадоў мінула пасля страшнай катастрофы чалавечтэа. Здзіўляе, што да гэтага часу сусветная грамадскасць амаль не ведае аб прычынах і памерах страшных выбухаў 26 красавіка 1986 года на Чарнобыльскай АЭС. Толькі ўзаемнай дапамогай і павагай, міласэрнасцю, адраджэннем нацыянальных традыцый і духоўнай вартасці мы можам аблегчыць сваё становішча, у якім апынуліся ў сучасных умовах. Мінокае абласное грамадска-культурнае татарскае аб'яднанне "Аль-Кітаб", якое дзейнічае пад эгідай Беларускага Фонду культуры, выказвае сваю павагу да памяці тых, ушанаваць каго мы тут сабраліся. Па меры сваёй магчымасці аб'яднанне "Аль-Кітаб" будзе дапамагаць у пераадоленні бяды, у адраджэнні веры і праўды, нацыянальных традыцый, здаровага духоўнага жыцця ў нашым грамадстве. Я прачытаў па-арабску самую папулярную ў мусульман суру з святага Кур'ана — "Аль-Фаціха": У імя Алаха, Міласцівага, Міласэрнага. Уся пахвала належыць Алаху, Уладцы Усяго свету. Літасціваму, Міласэрнаму, Уладару Суднага Дня. Табе аднаму мы пакараемся і Цябе аднаго просім дапамогі. Скіруй нас на шлях праведны. Шлях тых, каго ты абдарыў сваімі дабротамі, тых, хто не наклікаў гневу Твайго, тых, хто не зблудзіў. Амінь.

ПАКЛОН ІСМАІЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАЛЫ

І ЯГО РАДЗІМЕ

Дазвольце мне, прадстаўніку маскоўскай крымскататарскай навуковай інтэлігенцыі, звярнуцца да прысутных — арганізатараў і гасцей канферэнцыі, прысвечанай памятнай даце — 140-годдзю з дня нараджэння нашага вялікага суайчынніка Ісмаіла мырзы Гаспралы. Усведамляю, каб выказаць усю павагу да гэтага чалавека — нацыянальнай гордасці майго народа, тым не менш, мой абавязак — сказаць сваё слова на роднай крымскататарскай мове — мове жыцця, творчасці, дзейнасці Ісмаіла мырзы /далей даецца пераклад з крымскататарскай мовы/.

Акрамя таго, што я — крымскі татарын, а вялікі гуманіст і асветнік — мой суайчыннік, што для мяне вялікі гонар, мяне абавязвае і тое, што светлай памяці Ісмаіл мырза прыняў удзел у лёсе майго бацькі — Асмана Ізідзіна, вясковага хлопчука, сіраты. Няхай будзе благаславёння імя і памяць аб Ісмаіле Гаспралы!

Асселяму алейкум і міласць боская вам — дарагія суайчыннікі, паважанае панства ага-бейі, ханумы і таварышы! Віншую з пачаткам святога месяца Рамазана!

У пачатку вясны сардэчна запрашаю паважаных гасцей прыехаць у благаславёны, шчодры і прыгожы Крым.

З удзячнасцю віншую арганізатараў нашай канферэнцыі! Вось ужо амаль паўстагоддзя Крым без сваіх крымскататарскіх дзяцей, і ў выніку гэтага пацмянела яго прывабнасць, але ён, усё яшчэ цудоўны, казачны, не падобны ні на які куток свету — Радзіма нашай гордасці, вялікага грамадскага дзеяча, асветніка, рэфарматара навучання, які

шмат зрабіў для прагрэсу цюрка-мусульманскіх народаў Ісмаіла мырзы Гаспралы — вялікага чалавека, 140-годдзе з дня нараджэння якога мы адзначаем на міжнародным узроўні.

Рахметула алейхі.

Хоць дні памяці Ісмаіла мырзы азброчаны тым, што яго народ яшчэ не вярнуўся на Радзіму з месці варварскай, беспрэцэдэнтнай у гісторыі дэпартацыі, і гэта выклікае горч, тым не менш — гэтыя дні, якія так доўга чакаў наш народ можна назваць радаснымі. Гэтыя дні радасныя і таму, што — хвала Алаху — наш народ збірае сябе і пачаў вяртацца ў Крэм.

Я ад уоёй душы шчыра віншую ўсіх маіх суайчыннікаў, якія як паколі цяжкой хваробы вярнуліся на сваю Радзіму. Мадаў ім, іх блізкім добрага здароўя, шчасця, бязмежных — як блакітнае неба і мора — гадоў жыцця.

Дзякаваць Богу, нарэшце, дажылі да гэтай пары. Няхай будуць прынятымі Богам вашыя пакуты за Радзіму.

З паклонам тысячу разоў дзякуй маім суайчыннікам за тое, што ў самых цяжкіх умовах, паклёту і нечалавечыя жыцця на чужыне яны захавалі нацыянальную годнасць, не адракліся ад Радзімы і ад прысягі вярнуцца на Радзіму. І, нягледзячы на розныя перашкоды, народ змог прыдчыніць дзверы, якія вядуць на Радзіму — і гэта вынік шматгадовай барацьбы народа, а не вынік перабудовы.

Мадаў вялікіх поспехаў маім суайчыннікам, якія ўжо жывуць у Крэм, ператварэння зуплівай працы здзірванелых шалеткаў у пудоўны сад.

Усяго добрага вам, суайчыннікі, на гэтым выакародным і цяжкім шляху па зямлі продкаў. Няхай жа дапаможа Бог вярнуцца на Радзіму Усяму нашаму народу!

І ў той жа час, нават у радаонны дні памяці нашага вялікага Ісмаіла мырзы, мы не павінны забыць наш абавязак — заўсёды напамінаць нашым дзецям і ўнукам аб трагедыі крым-скататарскага народа. На чужыне, нягледзячы на пакуты, душэўныя мукі разлукі з Радзімай, выгнанцы да апошняга дыхання верылі, што будзе канец гэтай жудаснай неспраядлівасці, што яны вернуцца на Радзіму.

Змовім жа па святой веры дзядоў нашых малітву Аль-Фатіха за душы памёршых суайчыннікаў.

Дарагія суайчыннікі, госці, паважаныя арганізатары канферэнцыі! Няхай будзе дастойнай пахвалы канферэнцыя, прысвечаная 140-годдзю са дня нараджэння нашага вялікага суайчынніка — Ісмаіла мырзы Гаспралы! Шчырыя выступленні, гутаркі, абмеркаванні дабратворна паўплываюць на паліпшэнне міжнацыянальных адносін, на дружбу народаў. Пачынаючы з об'яўлення гэтага дня і наступныя дні работы канферэнцыі — таксама гістарычныя дні, паколькі яны з'яўляюцца вехай справядлівасці ў жыцці нашага народа, заваяванай доўгай і напружанай барацьбай, стануць гордай старонкай у гісторыі. Мы поўныя надзеяў, што гэта канферэнцыя выкліча і ўмацуе пачуццё годнасці, дазволіць народу лепш зразумець аб падобным на Чатырдаг сваім сьне — Ісмаіле мырзе Гаспралы, паколькі да апошніх гадоў яго імя, публіцыстычная дзейнасць, уплыў на цюрка-мусульманскі свет, дзейнасць на ніве асветы, збліжэнне цюркскіх народаў і развіццё іх культуры былі пад

забаронай, нават самая невялікая цікавасць да гэтага чалавека жорстка караліся.

Бог дапаможа, пачынаючы з сённяшняга дня будучь зроблены рэальныя крокі для асветлення творчасці і дзейнасці Настаўніка крымскататарскага народа, і няма сумнення ў тым, што ў гэтай выакароднай працы наша канферэнцыя — першы значны крок, а ў далейшым гэта праца будзе сістэматычнай і ўсебаковай.

За гады Савецкай улады мы прыйшлі на край, за якім пачынаецца беспамыцтва, страта сувязі і пераемнасці з пакаленнем дзядоў і прадзедаў. Гэты трагізм крымскататарскага народа пачаўся з моманту заваявання і пакарання Крыма, а ў гісторыі эканамічнага і палітычнага прыгнёту пасля Кастрычніка займае асобае месца, бо зробленае ў наступны перыяд не ідзе ні ў якое параўнанне з тым, што перажыў народ за папярэднія 134 гады. За гады Савецкай улады творчасці выдатнага чалавека-патрыёта Ісмаіла мырзы Гаспралы, яго дзейнасці не было прывечана ні адной навуковай работы, ні адной якой-небудзь публікацыі ў СССР. Воў чаму мы вельмі ўдзячны ўсім нашым гасцям, якія прыехалі з мусульманскіх і хрысціянскіх рэспублік і краін, каб выказаць павагу Ісмаілу мырзе Гаспралы. Мы з нецярплівацю чакаем сустрэч з гасцямі, вытупленняў вучоных, спецыялістаў, інфармацыі аб новых фактах і неведомых нам крыніцах.

Прыміце нізкі паклон за добрыя думкі, цёплыя пачуцці да нашага вялікага суайчынніка — Ісмаіла мырзы Гаспралы, за тое, што вы адправіліся ў далёкі шлях на яго Радзіму, за тое, што ўнукам і праўнукам паказалі веліч гэтага сапраў-

ды вялікага чалавека. Тисячу разоў, з паклонам, дзякуй усім. Тым больш, што праводзім гэту канферэнцыю з вашым удзелам тады, калі ў жыцці майго крымскататарскага народа заблітчала святло вяртання на Радз"му, калі з"явілася надзея на яго адраджэнне, пасля праклятых гадоў прыніжэння духоўнай, нацыянальнай культуры і мовы.

У час, калі мова, культура, традыцыі майго народа знаходзяцца на грані знікнення і стаіць пытанне аб існаванні крымскіх татар як этнаса, збілей Ісмаіла мырзы Гаспралы, міжнародная канферэнцыя яго памяці безумоўна вельмі важная падзея і будзе светлай старонкай у гісторыі барацьбы народа.

Няхай жа канферэнцыя і курултай, які мае адбыцца, будучы дастойнай падзеяй у адраджэнні нацыянальнай культуры, вяртанні народа на сваю гістарычную радз"му, вяртанне сваіх правоў, якія дадзены яму ад нараджэння Богам, і ніякі Урад не можа іх адабраць.

Але нам, усім маім суайчнікам, трэба заўсёды памятаць завет: "Дзільдзе, факірдзе, ішце бірлік" /"З адзінай мовай яднанне ў сэрцах, думках і справах"/. Прытрымліваюцца гэтага завету — значыць не ствараць асобныя групы — кі ў нацыянальным руху, непаразуменні паміж рознымі грамадамі і арганізацыямі, пакласці канец амбіцыям. Калі мы дзеля вялікай мэты народа не зробім гэтага, то не заслужым падзяку нашчадкаў, а тых, хто знарок або незнарок будзе рабіць шкоду агульнай справе — народ пракляне.

Каб быць дастойнымі ўнукамі і праўнукамі Ісмаіла мырзы Гаспралы, каб быць суайчнікамі гэтага вялікага чалавека. Мы — дома ці на рабоце, дзе мы ні былі і што б мы ні

рабілі — кожны крок, кожны дух, жаданне, учынак павінны рабіць так, каб гэтыя дзеянні не зазіралі годнасць народа, не прыніжалі яго ў вачах іншых.

Дык давайце ж, дарагія суайчыннікі, зробім так, каб наша вера, нашы нацыянальныя традыцыі, маральна-этычныя нормы паводзін сталі не толькі прадметам павагі, але і ўважлі як неад'емнае ў нашы душы і сэрцы! Будзьма чалавечымі, міла сэрчнымі, сціплымі, адкінем зайздасць, што знаходзіцца ў суседстве з брудам у душы і лянотай, возьмем у праваднікі гонар і сумленне. Давайце ж, як дастойныя сыны і дочки, будзем шанаваць нашых старанькіх бацькоў. Давайце ж у цяжкія часіны спытацца на дапамогу адзін аднаму, не забывайце аб цяжкіх часінах у дні дабрабыту, у клопатах аб даходах не дамо стаць нашым дзеям на шлях неўцятва. Спятаймася рабіць дабро і помніць аб ім. При отварэнні сям'і нашым прыгожым ўнакам і дзяўчатам не забываць пра нашу веру, уберагчы нашых малалых ад пустота, смецця і сэнняшняй заразы, як нашы бацькі і дзяды паважаць высокаадукаваных людзей.

Дзеля нашага народа, які так многа пакутваў і пакутуе сёння, дзеля яго будучыні, дзеля высякароднай памяці нашага Настаўніка Ісмаіла мырзы — будзьма цярпалівымі, працавітымі жыць у павазе і любові адзін да аднаго.

Няхай жа наша Радзіма — Крым — будзе квітнеўчым садом, няхай умацуецца дружба, узаемадапамога, міласэрнасць і яны будуць асноўным законам. Сярод тых, хто прывяціў жадзе, усець свой прыродны да і талант увасабленню гэтых агульначалавечых і мусульманскіх нормаў быў наш гонар Ісмаіл мырза Гаопралы. Рахметула алэйкі /"Няхай жа даруе Алах шчырае і міласэрнасць"/.

ГЕНЕРАЛ МАЦЕЙ СУЛЬКЕВІЧ

Мацей Сулькевіч паходзіць з літоўскіх татар. Яго бацька, Аляксандр Сулькевіч, падпалкоўнік рускага гусарскага палка, маці, Разалія, з роду Сабалеўскіх. М. Сулькевіч нарадзіўся 20 чэрвеня 1865 года ў радавым маёнтку Кямейшы Лідскага павета; яго імя было ўпісана ў метрычныя кнігі мусульманскай парафіі ў Некрашунцах. Вайсковую адукацыю будучы генерал атрымаў у Расіі ў Варонежскім кадэцкім корпусе, затым у Міхайлаўскай артылерыйскай школе і, нарэшце, у Акадэміі Генеральнага штаба, якую скончыў у 1894 г. З 1883 года Сулькевіч на службе ў рускай арміі, у 1886 годзе яму прызначаны афіцэрскі чын падпаручніка. У кастрычніку 1910 года атрымлівае намінацыю генерал-маёра, а ў красавіку 1915 года — генерал-лейтэнанта. Ён займаў шэраг адказных пасадаў у рускай арміі: у чыне падпалкоўніка ўдзельнічаў у вайне з Кітаем /1900—1901 гг., прымаў удзел у падаўленьні "баксёрскага паўстання"/; у чыне палкоўніка — у руска-японскай вайне /1904—1905 гг./; на пасадзе начальніка штаба 15-й пяхотнай дывізіі, а затым камандзіра Модлінскага пяхотнага палка. У час гэтай кампаніі быў адзначаны сярод іншых узнагарод таксама залатой шпашай "За адвагу".

Да чэрвеня 1910 года Сулькевіч камандаваў Модлінскім пяхотным палком, які ў мірны час знаходзіўся ў Адэсе. У пачатку Першай сусветнай вайны 1914 года Сулькевіч быў на пасадзе начальніка штаба 7-га пяхотнага корпуса, якую ён займаў пасля 2-гадовай службы ў Сібіры, дзе служыў генералам-кватармайстрам Іркуцкай Ваеннай Акругі. Вайну Сулькевіч пачаў начальнікам штаба корпуса, а з 25 лютага 1915 года стаў

камандзірам 33 дывізіі пяхоты, з сакавіка 1917 года ён камандзір 37-га пяхотнага корпуса Паўночнага фронту. Сваю службу ў рускай арміі генерал скончыў у 1918 годзе на пасадзе камандзіра I-м Мусульманскім корпусам. Фарміраванне яго пачалося па ініцыятыве Сулькевіча на Румынскім фронце ў другой палавіне 1917 года.

Як ваеначальнік генерал Сулькевіч быў адным з найбольш таленавітых афіцэраў Генеральнага штаба, вылучаўся выдатнымі арганізатарскімі і тактычнымі здольнасцямі; ён адыграў важную ролю ў падрыхтоўцы воінаў Адэскай акругі, дзе працаваў некалькі гадоў. Дзякуючы яму маневры, ваенныя вучэнні атрымалі шырокую вядомасць. Сулькевіч надрукаваў два тамы сваіх распараджэнняў і ўказанняў, вядомых не толькі ў рускай арміі, генерал цікавіўся і мусульманскай праблемай. У 1902 годзе ў Адэскай вайскавай тыпаграфіі ён надрукаваў працу польскага ўсходазнаўца А. Мухлінскага "Даследаванні аб паходжанні і стане літоўскіх татар".

Незадоўга да пачатку Лытаўскай рэвалюцыі ў Расіі генерал Сулькевіч уступае ў зносіны з Цэнтральным камітэтам /так званым "Аскеры Шуро" з цэнтрам у Казані/, які быў абраны ў Маскве ў маі 1917 г. на Усерасійскім з'ездзе Мусульманскіх вайсковых арганізацый, і пачынае фарміраванне на Румынскім фронце I-га Асобнага Мусульманскага Корпуса. Распараджэнне яго накіонт 3-х мусульманскіх дывізій было надрукавана ў свой час у "Известиях" Усерасійскага мусульманскага Савета.

Можа, у душы генерал спадзяваўся на тое, што мусульманскі корпус будзе ў Крыме ці Казані нацыянальнай апорай мусульманскіх дзяржаў. Гэты корпус фарміраваўся ў Ясах з афіцэраў і радавых салдат-мусульманаў рускай арміі. У сакавіку

1917 года корпус быў перадыслацыраваны ў Ціраспаль. Адбыўся Кастрычніцкі пераварот у Петраградзе. Паміж бальшавікамі і крымскім урадам пачалася вайна. "Аскеры Шуро" загадала генералу Сулькевічу пайсці з войскам на дапамогу мусульманам у Крым, але ён не змог выканаць загад з прычыны перашкоды, якую чыніла нямецкая армія.

Мусульманскі корпус быў раззброены па загадзе нямецкага камандавання вясной 1918 года, а сам генерал прыбыў у Крым са жменькай афіцэраў. Тут ён, са згоды нямецкага камандавання, стварыў Крымскі Урад, у якім заняў адначасова пасады прэм'ер-міністра, міністра арміі і флоту і міністра Унутраных спраў Крыма. Астатнія пасады ў Савеце Міністраў размеркаваліся наступным чынам: міністрам замежных спраў стаў старшыня крымскататарскага парламента Джафар Сейдамет, міністрам юстыцыі — літоўскі татарын Аляксандар Ахматовіч, фінансаў — рускі Нікіфараў, прамысловасці і гандлю — рускі Нікіцін, акрамя іх, у склад урада ўвайшоў у якасці міністра сельскай гаспадаркі і забеспячэння прадстаўнік абшчыны немцаў-калганістаў; на пасаду сакратара быў прызначаны армянін Налбандаў. Створаны генералам урад меў кааліцыйны характар з пэўным уплывам мусульманаў. Пасля перастаноўкі ўнутры кабінета прэм'ер Сулькевіч, а таксама Ахматовіч, Сейдамет, Фрыман, Нікіфараў і Нікіцін захавалі былыя пасады, у той час як на пасаду міністра сельскай гаспадаркі быў прызначаны крымскі татарын Мустафа Мірза Кіпчацкі, асветы — генерал Чарыкаў, арміі — літоўскі татарын генерал Аляксандар Мількоўскі, забеспячэння — палк Данброва, дзяржаўнай маёмасці — літоўскі татарын Багушэвіч. Кіраўнік урада праводзіў палітыку незалежнасці Крыма.

25 червня 1918 года генерал Сулькевіч сфарміраваў урад. У дэкларацыі ён заявіў, што лічыць галоўнай сваёй задачай ахову самастойнасці Крымскага паўвострава да выяснення міжнароднай сітуацыі. У арганізацыйных пытаннях Сулькевіч імкнуўся да склікання Крымскага меджліса /Сойма/. Признаючи аўтаномію крымскіх татарав у пытаннях рэлігійных і культурных, працуючы ў кантакце з крымскататарскім парламентам /курултаем/ і яго камісіямі, ён адначасова заявіў, што дзяржаўныя пытанні найбольшага значэння, якія датычацца палітычнага ладу Крыма, павінны быць вырашаны Соймам Крыма. Да склікання Сойма генерал сам выдае шэраг пастановаў, у тым ліку: аб крымскім грамадзянстве, аб забароне іншаземцам купляць зямлю, уладальнікамі якой з'яўляюцца крымскія грамадзяне, аб вакуфах /вакуфы землі былі ўзяты з дзяржаўнага Упраўлення і перададзены камісіям па рэлігійных праблемах Татарскага парламента/, аб арганізацыі Сената і апеляцыйнага з'езда, аб рээміграцыі /вялікая колькасць крымскіх татарав рускі урад выгнаў у Турцыю пасля 1783 года і пасля 1856 года/, аб стварэнні асобных міністэрстваў і г.д.

У час праўлення генерала Сулькевіча ў Крыме быў заснаваны ўніверсітэт у Сімферопалі. У той жа час фарміраванне збройных сіл, якое распачаў прэм'ер Сулькевіч, атрымала суп'язную перашкоду з боку нямецкага камандавання /генерал Кох/ у Крыме, з прычыны чаго армія Крыма складалася з невялікага атрада салдат. Генерал Сулькевіч стараўся згладзіць канфлікт між татарамі і грэкамі. Сулькевіч не прызнаваў гегемоніі аднаго народа над другім. Ён імкнуўся сфарміраваць такія адносіны між народнасцямі шматплемённага Крыма /татары, украінцы, рускія, грэкі, немцы, палякі, яўрэі.

караімы, армяне і інш./, якія абгрунтаваліся на ўзаемнай павазе і раўнапраўі. Менавіта таму ў складзены ім кабінет увайшлі прадстаўнікі розных нацыянальнасцей. Адначасна органы кіравання фарміраваліся па нацыянальнай прыкмеце, на пасадах павятовых старостаў, камандзіра корпуса пагранічнай аховы, камісараў паліцыі, старшын і членаў самаўправы прызначалі мусульманаў, сярод якіх быў значны працэнт літоўскіх татароў.

На міжнароднай арэне генерал Сулькевіч праводзіў палітыку абароны Крыма ад Украіны, якая мела намер уключыць /інкарпарыраваць/ яго ў свой склад, і ад рускай Добраахвотнай арміі генерала Аляксеева, які імкнуўся ўключыць Крым у склад "ёднай і неаддзяльнай" Расіі. Генерал адкінуў прапановы Аляксеева, адначасова, каб умацаваць міжнароднае становішча Крыма і пакласці канец мытнай вайне з Украінай, ён паслае ў Кіеў па запрашэнню украінскага ўрада /на чале з генералам Скарападскім/ дэлегацыю на чале з сенатарам і міністрам Ахматовічам /верасень 1918 года/. Гэта дэлегацыя вяла перамовы са спецыяльнай украінскай дэлегацыяй на чале з міністрам Лізагубам, пры гэтым прадстаўнікі Крыма абаранялі ідэю незалежнасці сваёй дзяржавы. Гэтыя перамовы увайшлі ў дыпламатычную "Блакiтную кнігу".

Важнай падзеяй у міжнароднай палітыцы ўрада была адпраўка пасла ў Стамбул. Ім стаў былы галоўны рэдактар татарскай газеты "Мілет" Сабры Айвазаў. Ён быў з энтузіязмам прыняты турэцкім урадам. Сам факт адкрыцця пасольства ў Стамбуле выклікаў перападох у Берліне, куды ў свой час быў пасланы прадстаўнік Крымскага ўрада — Джафер Сейдамет. Там ён дабіўся разам з візірам Турцыі Талат-пашой адтэрміноўкі рашэн-

ня аб закритті гандлёвай граніци України. Было дамоулена, што на мірную канферэнцыю пасля заканчэння вайны будзе дапушчаны і Крым.

Адначасова генерал Сулькевіч уступіў у зносіны з іншымі мусульманскімі дзяржавамі на тэрыторыі былой Расійскай імперыі. З гэтай мэтай быў адасланы адпаведны ліст ваеннаму міністру рэспублікі Азербайджан / г. Баку/. Як кіраўніка дзяржавы генерала Сулькевіча з энтузіязмам віталі Татарскі Парламент, татарскі народ і мусульманская прэса /"Крым", "Мілет"/. Светлая паяць аб "Сулеймане-пашы", так яго называў татарскі народ, назаўсёды застанецца сярод мясцовых мусульманаў. У сувязі з прыездам Сулькевіча ў Крым, людзі расказвалі легенду, згодна з якой пасля падзення ўладарання Расіі ў Крыме, прыйдзе з поўначы мусульманін, які скіне ярмо няволі, імя гэтага вызваліцеля Крыма — Сулейман-паша.

У той жа час рускія, асабліва газета народных дэмакратаў "Товарищеский голос" пад рэдакцыяй Пасманіка, зрабілі Сулькевіча аб'ектам нападак. Прэм'ер зносіў іх цярдліва, не помешчыўся. Найбольш характэрнай рысай урада Сулькевіча была гуманнасць: ён быў дэмакратам у поўным сэнсе гэтага слова. Таму не меў рацыі генерал Дзянікін, калі вінаваціў прэм'ера Крыма ў імкненні ўзнавіць ханства і заручыцца падтрымкай Азербайджана, каб задаволіць свае намеры.

Пасля таго, як з Крыма эвакуюравалася нямецкае войска /кастрычнік 1918 г./ і паўвостраў быў заняты Добраахвотнай арміяй, урад Сулькевіча паў, праіснаваўшы толькі некалькі месяцаў. Спробы былога прэм'ера пераканаць кіраўніцтва Антанты ў неабходнасці сфарміраваць мусульманскага корпуса

з мусульман Російської імперії, раскіданих по лагерах ваєнна-палонних у країнах Європи, не мелі выніку, і Сулькевіч пад даўленнем з боку камандавання Добраахвотнай арміі вымушаны быў пакінуць Крым.

Пасля прыезду ў Азербайджан, ён у канцы 1918 года быў прызначаны на пасаду начальніка Генштаба азербайджанскай арміі, прымаў актыўны ўдзел у арганізацыі ўзброеных сіл гэтай дзяржавы.

Сулькевіч — адзін з ініцыятараў перамір'я Грузіі і Азербайджана /чэрвень 1919 г./. Пасля сутыкнення з Добраахвотнай арміяй і ўварвання яе атрадаў у Азербайджан, ён раззбройвае захопнікаў, стаўшы на чале спецыяльна створанага з гэтай мэтай камітэта. Калі ў канцы снежня 1919 г. ў Баку прыехаў прадстаўнік польскага Урада ў Грузіі, Арменіі і Азербайджане пан Вацлаў Астроўскі, генерал Сулькевіч разам з іншымі заходнімі мусульманамі /віцэ-міністрам юстыцыі Альгердам Крычынскім, віцэ-дырэктарам нацыянальнай МЭС Канстанцінам Сулькевічам/ прымаў удзел у банкете ў гонар дэлегацыі, які наладзіў старшыння польскай дэлегацыі ў Баку адвакат Крыпскі. Там генерал выступіў з прамовай, у якой праслаўляе гістарычную дзейнасць Польшчы на Усходзе. Не раз генерал Сулькевіч падкрэсліваў, што паходзіць з Віленшчыны і з усёй душой адносіцца да Польшчы.

У маі 1920 года, пасля таго, як II-я армія бальшавікоў уварвалася ў Азербайджан, генерал Сулькевіч быў арыштаваны і кінуты ў сутаранне бакінскай ЧК. Ён знаходзіўся там разам з будучым паслом Польшчы ў США Цітусам Філіповічам. 15 ліпеня 1920 г. генерал Сулькевіч быў забіты чэкістамі. Некаторыя

звесткі аб яго арышце і апошніх хвілінах жыцця расказаў былы начальнік агульнага аддзела дыпламатычнага дэпартамента МЗС Азербайджанскай Рэспублікі пан Мечыслаў Рудзінскі, які таксама быў пасаджаны ў турму бальшавікамі: "28 красавіка 1920 г. бальшавікі захапілі ўладу. Я разам з польскай місіяй быў арыштаваны, праз некалькі дзён нас перавезлі ў ЧК. Ускорасці прывезлі генерала Сулькевіча, ён быў песімістычна настроены, лічыў, што яго расстраляюць. Я часта з ім гутарыў, бо мы ўсе былі ў адной камеры. Спачатку спалі на падлозе, паклаўшы пад голаў завет падэшкі кіпу газет, пазней зрабілі нары. Некалькі тыдняў пасля, ранкам, калі было яшчэ шэра, чэкісты піха разбудзілі некалькі чалавек і загадалі ім збіраць рэчы. Мы ўсе прагнуліся. Чэкісты падганялі, не кажучы, куды забіраюць вязняў. Генерал Сулькевіч паспеў некаторым з нас паціснуць руку. Развітваючыся, быў упэўнены, што яго расстраляюць. Мы казалі яму словы падтрымкі, самі не ведаючы, што ўсё гэта значыць. Генерал трымаўся прыстойна і мужна. Праз некалькі дзён мы прачыталі ў газетах паведамленне ЧК аб расстрэле некалькіх чалавек, абвінавачаных у "контрэвалюцыйнай дзейнасці". Сярод іх быў і генерал Сулькевіч. Наколькі я памятаю, па справе генерала не было ні следства, ні суда". Аб іншых падрабязнасцях, звязаных з апошнімі хвілінамі жыцця генерала Сулькевіча сведчыць генерал Расул-задэ: "Я ўпершыню перакажу тое, што чуў ад свайго брата — члена парламента Мехмеда Алі-бей, сведкі гераічнай смерці бяспаснага генерала Сулькевіча. Мехмед Алі-бей так расказвае аб гэтым: "Генералу загадалі, каб ён ішоў за чэкістамі. Мы зразумелі, што насталі апошнія хвіліны яго жыцця, што яго адпраўляюць "у расход" — на смерць. Настала магільная цішыня,

мы не маглі глядзець яму ў вочы, не знаходзілі слоў надзеі і атухі. Апярэдзіў нас сам генерал, спакойным голасам сказаў памятныя нам словы: "Я рады, што гіну як афіцэр". Бывайце!". Такі пакінуў гэты свет вялікі палітычны дзеяч, чалавек нязломных перакананняў і энергіі, адзін з найвялікшых дзеячаў літоўскіх татар. Крывёю заплаціў генерал Сулькевіч за свае грандыёзныя планы, але яго справы будуць жыць вечно, як цудоўны прыклад бязмежнай адданасці справе татарскага народа.

Аб"ява

У Крыме, у Бахчысарай выдаецца на рускай мове газета "АВДЕТ", што на беларускай мове абазначае вяртанне. Гэта незалежная газета аб праблемах крымскіх татар. Выходзіць 2 разы на месяц. Падпісчыкам на Беларусі дасылаецца ў паштовым канверце. Кошт гадавой падпіскі 26 рублёў.

Адрас рэдакцыі газеты: 334410, Крым, г.Бахчисарай,

ул. Пушкина, 17. Редакция газеты

"АВДЕТ"

На паштовым пераводзе чытэльна напісаць свой адрас.

Падтрымайма нашых братоў!

Гістарычны і грамадска-палітычны часопіс "БАТАН" выходзіць на крымскататарскай, рускай і турэцкай мовах. Слова БАТАН абазначае Айчына. Выходзіць кожны месяц. Грошы /25 рублёў за гадавую падпіску / можна выслаць паштовым пераводам на адрас: 334871, Крым, Феодосия. пгт Приморский, 11/4, Редакция журнала "БАТАН". Укажыце, на якой мове дасылаць часопіс. Свой адрас пішыце поўнасьцю і чытэльна.

АДКРЫЦЦЁ МЯЧЭЦІ

5 ліпеня 1991 года для літоўскіх татар памятны дзень — яны дачакаліся адкрыцця старой мячэці ў Каўнасе. Гэта будзе чацвёртая мусульманская святыня на зямлі Літвы. Іншыя тры мячэці знаходзяцца ў вёсках Райжый Алітускага раёна, Сорак Татар і Нямежыо Вільнюскага раёна.

Каўнаская мячэць была пабудавана ў 1930 годзе, у 500-годдзе смерці Вутаўтаса — вялікага князя Вялікага княства Літоўскага.

Літоўскі Урад, помнячы ролю татар у справе барацьбы Літоўскай дзяржавы за сваю незалежнасць на працягу некалькіх вякоў, вырашыла на месцы старой драўлянай мячэці пабудавань у горадзе Каўнасе новую, цагляную.

На будаўніцтва мячэці Літоўскім урадам было выдзелена 50 тыс. літаў, самі ж вернікі-татары сабралі 40 тыс. літаў. Пабудаваная і асвятчоная мячэць паслужыла нядоўга — бальшавікі яе закрылі ў 1941 годзе. І чым толькі не была мячэць: спартыўны зал, склад цырка, дзіцячая бібліятэка-чытальня, а ў апошнія гады там вырашана было зрабіць музей арнента-лістыкі. Слава Алаху, гэта не адбылося і старая мусульманская святыня вяртаецца яе сапраўдным гаспадарам — літоўскім татарам.

Літоўскія татары даўно марылі вярнуць свой храм, і ў 1989—1990 гадах такая магчымасць здарылася. Улады Каўнаса і музей мастацтва імя К. Чурлёніса згадзіліся перадаць Каўнаскую мячэць татарскай абшчыне горада Каўнаса. З самага пачатку 1990 года пачалася рэстаўрацыя мячэці. Сродкі для

Вялікі Князь ВІТАЎТ

/ З кнігі "Кароткі агляд гісторыі Беларусі" /

Клівленд -- Нью-Ёрк -- Талін

1990

У татарскіх "Аль-Кітабах" яго называлі Спадаром, Ханам,
Ватадам, Апорай Ісламу на Захадзе.

рэстаўрацыі выдзелілі музей мастацтва імя К. Чурлёніса і Каўнаскае гарадское Самакіраўніцтва. Рэстаўрацыя прадаўжалася прыкладна паўтара года.

Таварыства культуры Літоўскіх татар разаслала запрашэнне наступнага зместу:

"Паважаны спадар /паважаная спадарыня/ На Зямлі Літвы на працягу шасці стагоддзяў жыве ўнікальная этнічная група літоўскіх татар, якія вызнаюць іслам, дзейнічаюць мячэці. Цяпер у Літве паявіліся мусульмане і іншыя нацыянальнасцей. 5 ліпеня 1991 года ў Каўнасе адбудзецца ўрачыстае адкрыццё адноўленай мячэці, якую збудаваў татарам у 1930 годзе Урад незалежнай Літвы ў 500-годдзе са дня смерці Вялікага Літоўскага князя Вітаўтаса, пасяліўшага татар у Літве ў 1397 годзе.

Урад Літоўскай Рэспублікі, Літоўскі Фонд культуры і Таварыства культуры літоўскіх татар запрашаюць Вас на адкрыццё Каўнаскай мячэці і спадзяюцца, што Ваш удзел у гэтай ўрачыстасці паслужыць адраджэнню мусульманскай рэлігіі ў пэнтрон Еўропы, дзе гэтая рэлігія даказала сваю жыццёўстойлівасць і ўнесла значны ўклад у гісторыю Літвы.

Дэпартамент па справах нацыянальнасцей пры Урадзе Літоўскай Рэспублікі.

Літоўскі Фонд культуры

Таварыства культуры літоўскіх татар".

На ўрачыстасці адкрыцця Каўнаскай мячэці прымалі ўдзел госці з Латвіі і Эстоніі, Беларусі, Татарстана, Крыма, Масквы, Пецярбурга. Запрошаны былі таксама госці з Турцыі, Катары,

Фінляндыі, ЗША і іншых краін, дзе пражываюць нашы татары-адзінаверцы.

Ва ўрачыстасці прыняў удзел Муфцій Талгат Таджудзін, імам з Масквы, Таліна. Сярод гасцей былі таксама два імамы з Польшчы — імам Гданьскай мячэці Бякір Якубоўскі і імам Багоніцкай мячэці Мустафа Ясінскі. З Венгрыі прыехаў вядомы пэрколаг Генрых Янкоўскі, татарка-журналістка з Дабруджы /Румынія/ пані Сеўгін Омер, віцэ-консул Турцыі ў Маскве пан Уміт Ярдым, прадстаўнікі пасольства з Іарданскага Хашыміцкага Каралеўства, госці з Вялікабрытаніі.

ІІ гадзін 30 мінут. Каля мячэці, у парку Рамібес, пачынаецца ўрачысты мітынг, прысвечаны адкрыццю Каўнаскай мячэці. Мітынг адкрывае старшыня Каўнаскага аддзялення культуры літоўскіх татар, дацэнт Каўнаскага Палітэхнічнага Універсітэта Іонас Рызванавічус. Ён вітае ўдзельнікаў мітынгу, каратка распавядае гісторыю Каўнаскай мячэці, прадстаўляе гасцей. Пасля выступалі госці, прадстаўнікі розных дэлегацый. З прывітальным словам выступілі: Муфцій Талгат Таджудзін, намеснік старшыні Вярхоўнага Савета Літоўскай Рэспублікі Чэславас Станкявічус, старшыня Мусульманскага Рэлігійнага Саюза Польшчы Стэфан Мухарокі, віцэ-прэм'ер Літоўскай Рэспублікі Зыгмао Вайшвіла, віцэ-консул пасольства Турцыі ў Маскве Уміт Ярдым, прэзідэнт грамадска-культурнага аб'яднання татар Беларусі Абубякір Шабановіч, госці з Крыма, Пецярбурга.

Усе прамоўш жадалі, каб Каўнаская мячэць больш ніколі не зачыняла свае дзверы для вернікаў, каб іслам на літоўскай зямлі адрацэіўся і мацнеў, каб літоўскія татары зноў набралі сваю былую славу.

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ АБ МЕНСКІХ ТАТАРАХ

З часопіса "Наш край", 1927 г., № 6—7/

Аб менскіх татарых мы ня ведаем якой-небудзь друкаванай працы, — ані гістарычнай, ані этнографічнай.

Між тым татары у Менску жывуць ужо некалькі вякоў. Ужо адна назва "Татарскі канец" у Менску пераносіць нас у далёкую мінуўшчыну.

Але сказаць што-небудзь вычарпавча-пэўнае аб тым, калі, як і чаму з'явіліся тут татары, пакуль што немагчыма.

Няма дакумэнтальных крыніц.

Першая вестка аб менскіх татарых сустракаецца ў прывілеі караля Жыгімонта III менскім мяшчанам 26 мая 1606 г., адкуль відаць, што у той час татары менскія не падлягалі мейскай мяшчанскай прысудкні і Майдэборскаму праву, дзеля чаго на іх не пашыраліся мяшчанскія правы і льготы^I.

Другі вядомы нам дакумэнт дадае новую рыску у гэтым пытаньні.

1617 г. 26 студзеня кашталян менскі Пётра на Лагойску Тышкевіч на даручэньні караля Жыгімонта III даходзіў у Менску зроблены апошняму аказ на менскіх татар.

Нейкія асобы, прозьвішчаў якіх, на жаль, няма у дакумэнтах, пасьведчылі, што, няпраўна захапіўшы пляц Менскай Ускра-скай царквы, менскія татары пабудавалі на гэтым пляцы сваю мячэць.

З пільнасьцю узяўся за гэтую справу Тышкевіч.

Татары ня толькі аднастайна паказалі, але і дакумэнтамі падмацавалі свае словы, што яны гэты пляц вышэйназванай Ускра-

^I Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Минск, 1848 г., стар. 108.

сенскай царквы набылі шляхам "добрае заменн" ад ускрасеискага папа Сьцяпана.

Татары прадставілі належны ліст на гэтую замену, а да гэтага і пісьмовыя зацвярджэньні яго, якія мелі менскія татары ад ужо памёршых мітрополітаў: Міхайлы Рагозы /1590—1599 г.г./ і Іпата Папеля /1599—1613 г.г./, а таксама і ад тагачаснага мітрополіта Язэпа Веляміна Рупкага.

Разгледзеўшы па даручэньні караля гэтую справу, Пётра Тышкевіч знайшоў правы татар даведзенымі і выдаў ім у Менску 26 студзеня 1617 году свой ліст, у якім апраўдвае татар ад выказанага супроць іх абвінавачаньня.

У тым-жа годзе гэты ліст быў запісаны ў актавыя гродзкія кнігі Менскага замку /8 верасня 1617 году/.

Прынёс для запісу гэты акт менскія татары Саліман Зецкевіч^I.

Прыведзены дакумэнт сьведчыць, што у Менску татары блізумоўна былі ў канцы XVI стагоддзя, што яны пабудавалі мячэць сваю ў Менску ў час мітрополіта кіеўскага Міхайлы Рагозы, які быў на гэтай пасадзе з 1590 па 1599 г.

Прымаючы пад увагу, што мячэць павінна была будавацца ў сувязі з нейкімі надзвычайнымі абставінамі, напрыклад, з пасяленьнем у гэты час у Менску татар /гэта нам якраз і здаецца больш за ўсё верагодным/, мы лічым, што маем тут перад сабой мажлівую дату зьяўленьня татар у Менску і засяленьня імі "Татарскае Слабоды".

Але-ж гэта ўсё-такі толькі мажлівая, а не бяспрэчная дата.

Такім чынам, пытаньне аб часе зьяўленьня ў менску татар пакуль што застаецца адчыненым.

^I Там-жа. Стар. 168—169, № 93.

Трэба дадаць да гэтага, што паміж менскіх татар існуе паданьне, быццам яны паходзяць з крымскіх ваеннапалонных.

Не затрымліваючыся на гістарычных лёсах менскіх татар, мы ставім заданьнем азнаёміць чытачоў "Нашага Краю" з сучаснасьцю гэтае часткі менскага насельніцтва.

Папершае, трэба адзначыць, што менскія татары у шмат якіх абставінах свайго жыцця кіруюцца "коранам", які яны называюць "журав".

"У сям'і Смайкевічаў ёсьць каран 1725 году. Ёсьць у іх і "Ай-Кітаб" 1812 г. /гэтую дату атрымаў профэсар Раўрэбэ, перавёўшы на наша летазьлічэньне 1230 год мусульскае эры, бо прыняў пад увагу розьніцу ў колькасьці дзён паміж усходнімі месячнымі і нашымі сонечнымі гадамі/.

Менскі паасобнік карану 1725 г. мае пры арабскім тэксьце падрадкавы пераклад на беларускую мову з значнаю колькасьцю полёнізмаў.

Ай-Кітаб — гэта зборнік легенд і паданьняў, здаецца, таксама перакладзеных або наогул большаю часткаю ці нават цалкам запазычаных з розных крыніц. У паасобніку 1812 году ёсьць толькі тэкст на беларускай мове, даволі чыстай, бяз прыметнага чужаземнага уплыву.

Аўтару гэтых радкоў удалося, знайшоўшы вышэйпамянёныя кнігі, адразу-ж зьвярнуць на іх увагу вядомага сэмітолёга, профэсара Б.Д. У. Раўрэбэ.

Прагледзеўшы гэтыя кнігі, мы прышлі да выніку, што і ў часе таго зьванага беларускага заняпаду наша мова жыла яшчэ нават у якасьці літаратурнай, толькі ня ў хрысьціянскага насельніцтва, а сярод мусульман.

Карыстаючыся арабскімі літарамі, можна добра перадаваць

беларускія гукі: цъ, ц, дзъ, дз, дж, а для ч і п уживаюцца нейкія адмены арабскіх знакаў /падобныя якім можна знайсці у персаў ды туркаў/.

Гэты факт — карыстаньне мусульманскіх пісьменнікаў беларускай мовай, — высвятляе наогул стан асыміляцыі, якой падлягала татарская нац'ёншасць, калі яна пачынала жыць паміж беларускага народу.

Менскія татары найбольш адрозьніваюцца ад суседзяў у рэлігійных адносінах. На гэта звярнуў увагу яшчэ Шпілеўскі ў сваім апісаньні Менску, якое друкавалася ў часопісе "Современник" за 1854 год.

Шпілеўскі апісвае драўляную мячэць у Менску. У ёй два аддзелы: для мужчын і для кабет, паміж імі краты; унутры няма ніякіх аздоб, апроч бальдахіну для муллы ў мужчынскім аддзеле; падлога заслана зялёным сукном, а пры сьценах ёсьць зэдлікі для багамолаў.

Апроч таго, ёсьць яшчэ нешта падобнае да перадпакон, дзе татары пакідаюць абуткі, бо няможна уваходзіць у мячэць у ботах.

Фотаграфічны здымак з старога мячэці захоўваецца ў сям'і Смайкевічаў; мячэць была сфотаграфавана ў самым пачатку XX стагоддзя, перад тым, як яе замянілі новым ды без параўнаньня лепшым цагляным будынкам.

Цяпер у мячэці ёсьць і мінарэт, а даўней муэз'зін склікаў парафіян на малітву, стоячы на ганку мячэці. На сьвята Байраму мусульмане ў некаторых мясцовасьцях, як здаецца, склікаюцца на вуліцах, што дасьледчык гісторыі і быту беларускіх татар А. Мухлінскі хацеў бы тлумачыць яўрэйскім уплывам.

У Менску татар ня шмат і кажуць, што такога звичаю ў іх няма. Прынамсі менскія татары мне казалі, што яны гэтага ня помняць.

Ніякага ізолявання жанчын ад мужчын у нашых татар няма. Аб "чадрах" не засталася нават і успаміну. Цікава, што ў "ходжау" /пілігрымау у сьвятыя месцы/ вучыліся паарабску і дзяўчаты і хлопцы разам; аб гэтым мне гаварылі старыя татары.

Наагул пагляд на рэлігію лібэральны. У сям'і Смайкевічаў ёсць, напрыклад, статуэткі, а нябожчык мулла Мустафа Смайкевіч ды парафіяне былі нават сфатаграфаваны. А гэта сурова забараняецца мусульманскім законам.

З рэлігійных наказаў мусульманскае навукі ў быце менскіх татар захавалася далёка ня усё. Вось што гаворыць аб гэтым іх старэйшае пакаленьне.

Супольная мусульманам і яўрэям забарона ужываць мяса іншых сусувоў, апроч жвачных — парнакапытных, іншых рыб, апроч лускаватых, прымаецца яшчэ пакуль што пад увагу. "Але", гавораць татары: "як ужываньне жытняга хлеба зьяўляецца патураньнем асаблівым умовам пазьнейшага часу, таксама ня вельмі цяжкім грахом лічыцца і ужываньне каніны. Мы яе не ямо не дзеля грахоўнасьці такое ежы, а упрост дзеля яе нясмачнасьці". Сьвініну-жа, самоў, мятнузоў татары есці ніколі не згаджаюцца.

Жывёлу рэжуць спосабам, падобным да яўрэйскага, толькі дзеля большае пэўнасьці пасля першага грунтоўнага сьмяротнага разрэзу тры рухі. Пры гэтым гавораць паарабску: "У імя бога усемагутнага".

Купляюць, аднак-жа, і трэфнае мяса /апроч сьвініны/.

Паколькі Магамэт, забараніўшы віно, нічога не сказаў аб герэзлы, ад гэтае апошняе адмаўляюцца далёка ня усе татары.

На вясельлях у іх рэдка калі пануе бязумоўная цвярозасць.

Пятнічны адпачынак у мусульман падобны да суботняга у яўрэяў і нядзельнага — у некаторых пратэстанцкіх старонках, заселеных англасаксамі.

Менскія татары зусім не згаджаюцца з гэтым рэлігійным наказам: яны і пішуць і лічаць грошы у пятніцу.

Нашы татары вельмі даўно адмовіліся ад полігаміі дзеля таго, што толькі гэтаю цаню ім можна было атрымаць дазвол на мяшаннае шлюб. Праўда тое, што ўрад Рэчы Паспалітае потым /у часе клерыкальнае рэакцыі/ усё-такі забараніў татарам жаніцца з хрысціянкамі, але нашы мусульмане тады зусім ня мелі ахвоты вяртацца да гарэмнага быту, бо ўжо былі прывыкшы да моногаміі.

Даўнейшае імкненне татар да мяшаных шлюбаў лёгка было-б растлумачыць, калі-б мы прынялі гіпотэзу аб пахаджэнні нашых мусульман ад крымскіх ваеннапалонных, бо ваякі звычайна не бяруць сваіх жонак з сабою у паход.

Няпрыхільнасць да полігаміі выяўляецца часам даволі яскрава. Калі адзін немясцовы мусульманін пасяліўся з дзвюма жонкамі сярод менскіх татар, усе суседзі выкпівалі яго, як нейкага вар'ята.

Штодзённыя /пяць разоў у дні/ малітвы з абмываннямі цяпер ужо далёка ня ўсе могуць і хочуць выконваць.

Маладзіковыя сьвяты /падобныя да яўрэйскіх/, пост Рамазан, найвялікшае сьвята Байрам захоўваюцца, але не заўважаецца значнага іх уплыву на увесь ход жыцця, як гэта мы бачым на Ўсходзе.

Духавнікі /муллы/ залежалі адміністрацыйна ад Сымфэропальскае духоўнае управы, яшчэ раней — ад Бэндэрскага муфтыя.

Гэта — апошнія успаміны аб паўднёвым пахаджэнні нашых татар.

Духавенства большаю часткаю бывала бяз вышэйшае духоўнае

асьветн, але, каб атрымаць годнасьць муллы, трэба было усё-ткі паслаць у Сымфэропаль пэўную тэалёгічную працу. Выбраны парафія намі мулла зацвярджаўся на пасадзе Сымфэропальскаму духоўнаму управу.

Вопратка духаўнікоў падобна да усім вядомае расн праваслаўнага духавенства.

Унутранасьць мячэці нагадвае сынагогу /"школу"/. Простыя лавы, катадра; замест абразоў, якія мы бачым у праваслаўных і каталікоў, выслоўі з корану. Гэтыя выслоўі мы знаходзім і ў пакоях у татар. Той, хто бываў у крымскіх або казанскіх татар, з'явілім падзівам заўважыць, у нашых мусульман, побач з гэтым выслоўямі, фатаграфічныя здымкі, малюнкi ды нават статуэткі розных пастушкоў і рыбакоў.

Татарскае насельніцтва гораду Менску чыста суніцкае; шнітаў /якіх шмат, напрыклад, у Азэрбайджане/ у нас зусім няма.

Пабачым, як складаюцца для татар матар'яльныя умовы жыцця.

Шпілеўскі ў 1854 годзе лічыць у Менску 400 душ татар.

Паводле паказаньняў перапісу 1897 году, усяго татар у Менску было 1.146 чалавек; з гэтага ліку самастойныя сродкі утрыманьня мелі 373 мужчыны і 66 кабет, а ў якасьці членаў сям'і запісаны 251 мужчына і 456 кабет.

Паводле перапісу 1923 году, усяго татар было 1.045 чалавек /значыцца, лік іх зьменшыўся на сто адну асобу/. Мужчын было 474, а кабет 571. Лік кабет нават павялічыўся, але вельмі значна зьменшылася колькасьць мужчын. Абставіны ваеннага часу бызуючы зыгралі тут пэўную ролю.

У Шпілеўскага і ў выніках перапісу 1923 году мы не знайшлі падзелу татарскага насельніцтва па профэсіях.

Вынікі таго перапісу, які вядзецца цяпер, у канцы 1926 году, будуць нам вядомы толькі ў наступным 1927 годзе.

Таму мы можам тут прывесці толькі дання перапісу 1897 году, даволі падрабязныя і вельмі цікавыя.

Тадзі меншкія татары, паводле сваіх заняткаў, падзяляліся наступным спосабам.

Табліца статыстычных даных аб меншкіх татарых

паводле вынікаў перапісу 1897 году

№	! Професіі, заняткі і г.п. лыхароу і наагул іх сродкі утрыманьня	! Склад ! іх сям'і			
		!Мужчыні! Кабет		!Мужчыні! Кабет	
I. Адміністрацыя, суд і поліцыя	28	-	8	25	
2. Грамадская і станавае служба	I	-	-	2	
3. Приватная прыдворная праца	I	-	2	-	
4. Збройныя сілы	122	-	-	-	
5. Навучальна-выхаваўчая праца	3	-	4	9	
6. Лекарская ды санітарная праца	-	I	-	-	
7. Служба ў дабрачынных установах	I	I	3	3	
8. Приватная служба, падзённая праца і г.п.	72	22	54	129	
9. Даходы з капіталаў і нярухомасці, грошы ад банькоў ды сваякоў	18	15	21	48	
10. Сродкі ад дзяржаўнага скарбу, грамадзкіх устаноў і прыватных асоб	7	3	2	5	
11. Земляробства /ральніцтва/	59	10	104	160	
12. Жывёлагадоўля	2	-	-	-	
13. Праца ў руднях і капальных	3	-	-	-	
14. Апрацоўка валакністых матар'ялаў	-	4	-	1	
15. Апрацоўка жывёлавых produkтаў	2	-	1	3	
16. Апрацоўка дрэва	1	1	2	6	
17. Апрацоўка мінеральных матар'ялаў /кераміка/	2	-	-	8	
18. Апрацоўка расьлінных і жывёлавых харчовых produkтаў	1	-	1	4	
19. Выраб адзення	-	2	-	-	
20. Будаўніцтва і рэмонт памяшканняў	3	-	8	7	

21. Праца на чыгуны	16	-	9	16
22. Возьніцкі /фурманскі/ промысел	5	-	1	6
23. Праца на пошце, тэлеграфі і тэлефоне	5	-	12	10
24. Гандаль наагул без дакладнейшага азначэння	3	-	-	-
25. Гандаль сельска-гаспадарчымі прадуктамі, /апроч збожжа/	-	1	-	2
26. Гандаль прадметамі хатняга ужытку	5	-	6	-
27. Гандаль у разнос і развоз	5	-	2	1
28. Асобы, у якіх заняткі ня вызначаны	5	1	7	6
29. Асобы, якія не далі вестак аб сваіх занятках	2	5	3	5

Апроч вайскоўцаў, якія ў большай сваёй частцы займаюцца ваеннай прафесіяй толькі тымчасова, а складаюць найбольшую катэгорыю — 122 чал., мы павінны звярнуць увагу на 72 мужчыны і 22 кабет, што знаходзяцца на службе ў прыватных асоб. Далей ёсць вялікая група, якая займаецца рэальніцтвам — 59 мужчыны і 10 кабет. Ня мала таксама служылі ў розных урадовых установах. Мы прывеклі думаць, што сярод татар ёсць шмат гарбароў і фурманаў /аб гэтым гаворыцца нават і ў некаторых старых крыніцах/. У 1897 годзе апрацоўка прадуктаў жывёлага пахаджэння займаліся толькі 2 мужчыны, пры якіх жнілі 3 кабет і 1 мужчына, а возніцтвам /фурманствам/ займаліся 5 мужчыны /пры іх запісані і 1 мужчына і 6 кабет/.

Такім парадкам, відавочна, што даўнейшы падзел татарскага насельніцтва паводле заняткаў значна ўжо змяніўся ў XIX стагоддзі. Цікава, што з тых людзей, якія маюць заняткі калі іх няма, ніхто не запісаны. Гэта адначасна тэма акалічнасць, што ў нашых татар даходы ад гэтых заняткаў былі вельмі малыя — таму прыходзілася мець яшчэ і іншыя крыніцы для існавання; пад гэтымі рубрыкамі, мабыць, і запісваліся людзі, якія абслу-

гоувалі мячэць. Цікава яшчэ і тая абставіна, што карчмарства ды простытутыя зусім не адзначаны сярод татарскага насельніцтва нашага гораду. У востросе у 1897 годзе нікога з татар ня было.

Непрацоўныя даходы мелі 18 мужчын ды 15 кабет /пры 21 мужчыне і 48 кабетах у сем'ях/. Татарскае насельніцтва гораду Менску, як мы бачылі, складалася у канцы XIX стагоддзя пераважна з людзей вытворчае працы і, часткова, з асоб, што займаюцца інтэлігентнымі профэсіямі, непрацоўнага элементу было мала.

У гэтым сэнсе і цяпер мы маем тое-ж самае становішча.

У культурных адносінах мы заўважаем наступную зьяву. Штогод павялічваецца процант асоб пісьменных паэўрапейску /г. зн. пабеларуску ды парасійску; некаторыя, асабліва пры польскай окупацыі, добра вывучыліся і папольску/.

Затое значна зьменшыўся процант пісьменных паарабску. Запрауды, чым трэба тлумачыць тую акалічнасьць, што існавалі беларускія Ай-Кітабы ды нават кораны, пісаньня арабскімі літарамі? Чаму іх ня пісалі ані лацінкаю, ані кірыліцаю? Таму, што у лацінцы бачылі нахіл у каталіцкі бок, а у кірыліцы — у праваслаўны. Татары згубілі ўжо сваю татарскую мову. Але, пасылаючы дзяцей у хрысьціянскія школы, можна было атрымаць ужо зусім непажаданую нечаканасьць — дзеці прымалі хрысьціянства. Пасьля некалькіх падобных прыкладаў татары больш ужо не пасылалі дзяцей у школы каталіцкія, праваслаўныя і г.п.; гэтак было даволі доўга.

Толькі ўжо у XIX стагоддзі — у самым яго канцы — большая колькасць татар вучыцца ў сьвецкіх школах. Прыватныя арабскія школы "ходжаў" яшчэ трымаюцца і у гэтай эпосе. Але з пlynным часу "ходжы" маюць ужо усё менш ды менш вучняў і вучаніц.

Увесь чыста быт татар /не гаворачы ўжо аб іх мове, пра-

вільнай, беларускай/, падпадае пад значны уплыў суседзяў. Сяброўскія адносіны паміж мужчынамі і кабетамі, адсутнасць рэлігійнага фанатызму, вольныя думкі адносна наказаў мусульманскае веры і г.д. — былі ўжо намі адзначаны.

З чыста татарскага мастацтва засталася ня шмат рэчаў. Гавораць аб нейкіх шафах з разьбоў, з ухадзімімі украсамі, ды можна бачыць вялікія лэлькі, даволі прыгожа зробленыя.

Песні, прыказкі і г.п. — тыя-ж самыя, што і ў беларусаў.

Вельмі цікавым зьяўляецца пытаньне, ці ня было адваротнага уплыву на беларусаў з боку татар.

Акад. Я.Ф.Карскі некаторыя вельмі звычайныя беларускія словы выводзіць з татарскае мовы. Напрыклад: андарак, небажа, баламут, барыш, бугай, бусел, вогер, гарбуз, гойдацца. дуда, дурань, ёлуп, кабан, кайданы, каліта, канчук, капкан, каптан, кашук, каупак, качан, курган, лэлька, пасталы, ракманы /слова сяміпкае, якое перайшло ў татарскую мову з арабскае, хаця яно ёсць і ў яўрэяў/, тавар, торба, тутун, харч, чарга, шапка ды інш.

Беларускія татары гэтак хутка згубілі сваю мову ў выніку безупынных зносін з беларусамі. Аднак, можна думаць, што гэтыя безупынныя зносіны паміж двума народамі павінны былі пакінуць нейкі след ня толькі ў татарых, але і ў беларусах.

Трэба прыняць пад увагу і тую абставіну, што Рэч Паспалітая амаль што ўвесь час свайго існаваньня праводзіла ў барацьбе з татарамі; бывалі ў яе і саюзнікі сярод татар. Такім парадкам наўрад ці можна ўжо татарскія словы ў нашай мове тлумачыць уплывам нашых татар. Тым больш перашкод ёсць для таго, каб выявіць уплыў нашых менскіх татар на менскую беларускую мову. Калі і можна будзе знайсці тут нешта пэўнае, дык праўдападобна, што ў колькасных адносінах гэта будзе вельмі

нязначным.

Невялікая група менскага насельніцтва /меншая, чымся I%— татары — зьяўляюцца, аднак-жа, у пэўнай меры цікавым прадметам вывучэння з этнографічнага погляду.

Антропалёгічна — гэта мяшаная раса: славяна-манголы; з боку мовы — нагэтулькі славянізаванае племя, што, чытаючы па-арабску, татары вымаўляюць словы з беларускім акцэнтам /таксама, як яўрэі-ашкіназы, чытаючы габрэйскія словы, надаюць ім германскае вымаўленьне/.

З боку быту мы ўжо паказалі моцны эўропейскі уплыў на нашых татар.

Трэба вывучыць дакладна асаблівасці гэтае нацыянальнае групы. Тады можна будзе адказаць на пытаньне аб яе магчымае будучыні.

Ці будзе яна нейкай нацыянальнай меншасцю з пэасобнымі сваімі запатрабаваннямі і вымаганьнямі, як народ з выразнымі характэрнымі рысамі?

Ці мо' гэта будзе толькі адменаю адзінага беларускага пляменьня; тады, поруч з беларусамі праваслаўнымі ды каталікамі, з'явілася-б трэцяя група — беларусы-мусульмане?

У кожным разе гэтае пытаньне цяпер разьвязаць канчаткова яшчэ зарана.

Патрэбны папярэднія досьледы. Узбудзіць цікавасць да падобных дасьледзін — якраз і зьяўляецца мэтай гэтага артыкулу.

ЦІ ЗАХАВАЛІ ТАТАРЫ СВАЕ СВЯТЫЯ КНІГІ І СВАЮ ВЕРУ?

Археаграфічная экспедыцыя Мінскага гарадскога грамадска-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" пабывала ў месцах кампактнага пасялення татараў у Мінскай, Брэскай і Гродзенскай абласцях. Мэта экспедыцыі — пошук рукапісных мусульманскіх кніг.

Першым пунктам на нашым маршруце, дзе жывуць татары, быў гарадскі пасёлак Узда, які ў гістарычных крыніцах упамінаецца пад 1494 г. Уздзеншчына славіцца сваімі сынамі, якія вядомы на ўсю Беларусь. Тут нарадзіліся пісьменнікі Сымон Баранавіч, Антон Бялевіч, Ілья Гурскі, Кандрат Атраховіч /Крапіва/, Алесь Пальчэўскі, Паўлюк Трус, Алесь Якімовіч, Пятро Глебка /татары лічаць, што яго недалёкія продкі паходзяць з татараў/; вучоныя Уладзімір Завітневіч, Якаў Наркевіч-Іоджа, Васіль Пальчэўскі і Канстанцін Шабуня. Высокая культура і далікатнасць уласцівы жыхарам Уздзеншчыны і сёння. Адноўлена культура паведаміў татарам аб нашым прыездзе. Адбылася размова з супляменнікамі. Мы пабывалі на мізары, які добра ўгледжаны. Тут хаваюць мясцовых мусульман, а таксама памерлых мінскіх татараў.

Толькі адна жанчына мае Кур'ан і Хамаіл і ўмее іх чытаць Гэта маці Айшы Александровіч — члена Саюза мастакоў Беларусі. З прычыны таго, што да 1939 г. Уздзеншчына была прыгранічным раёнам, любя праяўленні мусульманскай рэлігіі, свяшчэнныя кнігі прызнаваліся антысавецкімі, знішчаліся, а ўладальнікаў іх высілялі. Сярод татар, ды і не толькі сярод іх, жыве легенда, што назва мястэчка Узда звязана з татарскім

словам узда — аброць. Нейкі хан згубіў тут калісьці дарагу аброць, якую коняхі-нукеры доўга шукалі.

Наступным пунктам быў гарадокі пасёлак Капыль, які старэйшы за Узду і Упамінаецца ў гістарычных крыніцах пад 1128 г. Капыльшчына таксама шырока вядома сваімі пісьменнікамі і вучонымі. Тут радзіма пісьмэннікаў Анатоля Астрэйкі, Івана Бабарэкі, Змітрука Жылуновіча, Цішкі Гартнага/, Алеся Гурло, Аляксея Коршака, Мендэле Мойхер-Сфорыма, Адама Русака, Васіля Сташэўскага, Мікалая Раманоўскага /Кузьмы Чорнага/, філосафа Івана Лущыцкага, літаратара Сцяпана Александровіча, якога ведаюць і якім ганарацца ўсе яго супляменнікі — беларускія татары.

На жаль, сустрэчы з татарамі не было. Нам удалося знайсці родную сястру Сцяпана Александровіча — Аніфу. У яе захаваліся святныя мусульманскія кнігі. Тут таксама толькі адна вельмі старэнняя жанчына ўмее чытаць Кур'ан. На мізары мы здарумелі, чаму раённае начальства не захацела размаўляць з намі. Мізар не абгароджаны, па магілах пратаптаных дарожкі.

З прыгнечаным настроем мы накіраваліся ў горад Клец — адзін з найстарэйшых на Беларусі, упамінаецца пад 1128 г. Татары тут былі паселены ў 1508 г. Памерлых хаваюць на мізары каля в. Асмолава Нясвіжскага раёна. Мізар у сасновым /хваёвым/ лесе, магілы добра дагледжаныя. Мясцовыя Уладзі ў Клецку добрыя да татар і спагадлівыя. Была арганізавана сустрэча ў музычнай школе. Тут, у былой Заходняй Беларусі, да 1939 г. у школе татарскія дзеці вучыліся чытаць і пісаць па-арабску, яшчэ і сёння захаваліся падручнікі. Многія татары ведаюць мусульманскія малітвы, хораша пляюць. Нам папчас-

ціла Ubачыць тут у адной жанчыны рукапісны Кур'ан з перакладам на беларускую мову. Такі Кур'ан з перакладам называюць Тэфсір. У даўнейшыя часы хоць бы адзін Тэфсір быў у кожнай татарскай вёсцы, у кожным горадзе ці мястэчку, дзе жылі татары. Каштаваў ён дорага, некалькі кароў трэба было прадаць, каб купіць такую кнігу. Найчасцей яе куплялі ўскладчыну. Яшчэ адна прыемная знаходка для нас — гэта чалавек, які ўмее прыгожа пісаць Далавар — сувай малітваў, якія кладуць у дол нябожчыку. Мала ўжо засталася такіх пісцоў на Беларусі. Гэты самы чалавек — Якуб Ждановіч ведае песню Зікр — малітву-заклік чыніць Намаз. Яна на старакрымска-татарскай мове 15-га стагоддзя. Мы запісалі на магнітастужку і гэтую песню-малітву, і іншыя малітвы ў выкананні клецкіх татар. Былі выказаны пажаданні, каб у школе, як і да 1939 г. у Польшчы, татарскіх дзяцей навучалі Ісламу.

У горадзе Ляхавічы, які вядомы з 15 ст., былі дзве вуліцы /вуліца і завулак/, дзе жылі татары, відаць, з 15 ст. Цяпер пасля розных перайменаванняў адна вуліца названа ў гонар Ф. Булашоўскага — беларускага грамадскага дзеяча і пісьменніка, другая — у гонар кампазітара Я. Цікошкага. У Ляхавічах жыве ці не самы стары татарын на Беларусі — Мустафа Багдановіч /яму 96 гадоў/, — удзельнік Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў. Мізар тут у добрым стане. Многія татары ўмеюць чытаць овятыя мусульманскія кнігі. Мы запісалі на магнітастужку мелодыку пяання сураў з Кур'ана — 'Аль-Фатіхі і Я-Сін.'

У славутым беларускім горадзе Слонім, які ўпамінаецца пад 1252 г., а ў 1795—1797 гг. нават быў губернскім горадам, жыло многа татараў. У Польшчы гэта быў трэці пасля

Вільні і Навагрудка горад па колькасці жыхароў-татараў. Цяпер жа мы з вялікай цяжкасцю знайшлі жанчynu-татарку, якая паказала нам мізар.

Знаходзіцца ён пасярод векавога лесу. Тут мы убачылі і афатаграфавалі помнік воінам-мусульманам, які пастаўлены ў час Першай сусветнай вайны памерлым у шпіталі мусульманам. За польскім часам, як тут кажуць, пастаўлены помнікі на асобных магілах. Надпісы зроблены на арабскай і польскай мовах. Найчасней трапляюцца надпісы пра мусульман Уфійскай і Казанскай губерні. Ці ведаюць унукі і праўнукі пра сваіх родных, якія ляжаць у беларускай зямельцы?

На нашым шляху была вёска Арда. Наведалі мы мізар, які парос белымі бярозамі. Відаць свежня пахаванні, многія магілы дагледжаны.

З хваляваннем чакалі мы сустрэчу з былым сталічным горадам Навагрудкам. Упамінаецца горад у гістарычных крыніцах пад 1252 г. Тут многа помнікаў гісторыі і архітэктуры. Тут жыў /пагодле некаторых звестак і нарадзіўся/ вялікі паэт Адам Міцкевіч. Сям'я Міцкевічаў вельмі добра адносілася да татараў, а родны брат Адама — Аляксандр, прафесар опачатку Кіеўскага, а пасля Харкаўскага універсітэта, пакінуў пра татар нават кампліментарныя /пахлебныя/ словы.

Навагрудскія татары лічыліся багатымі. Некаторыя мелі валокі, а то і 2—3 валокі зямлі. На татарскай зямлі, цяпер ужо ў межах горада, знаходзіцца татарскі мізар. Векавыя дрэвы, найчасней дубы, яшчэ "памятаюць" Адама Міцкевіча.

Сустрэліся мы з навагрудскімі татарамі на кватэры аднаго мусульманіна. Цяжка было слухаць пра тое, як жаліліся

людзі, многія старэнькія, што і перад смерцю не могуць пама-
ліцца ў джаміі /мячэці/. Вельмі ўсхвалявала нас сустрэча
з Амініяй Асановіч, якая нягледзячы на ​​немалыя гады /ёй ка-
ля 90 гадоў/, непапраўна вялікія страты /у час вайны загі-
нулі тры сыны/ заклікае маладых татар адбудаваць мячэць у
Навагрудку.

Непадалёк ад Навагрудка, за 7—10 км, каля в. Лоўчыцы,
знаходзіцца мізар, які вядомы ўсім татарам на Беларусі. На
камені напісана, што мізар заснаваны ў пачатку 16 ст. Тут
магіла святога Эўліі Канстуса. Кожны год у вялікае свята
тут збіраюцца мусульмане вакол магілы і чыняць малітву,
пасля раздаюць садагу за памерлых. Мізар абгароджаны, да-
гледжаны. На мізары руіны мячэці. Гэта не вынік аб'якавасці
татараў, а віна ўлады, якія не дазвалялі рамантаваць мячэць.
Цяпер як быццам ужо ёсць планы рэстаўрацыі мячэці, але мала
надзеі, што яны будуць здзейснены.

Апошні пункт нашай экапедыцыі — гарадскі пасёлак Іўе,
вядомы з 15 ст. як маёнтак П. Мандзігера, а з 2-й палавіны
16 ст. мястэчка. Да пачатку 17 ст. у Іўі існавала арыянская
школа, у 1585—1593 гг. рэктарам яе быў мысліцель-гуманіст
і педагог Ян Ліцыйскі Намыслоўскі. У Іўі адзіная дзейная на
Беларусі мячэць, пабудаваная ў 1884 г., аб'яўлена помнікам
архітэктуры рэспубліканскага значэння. Тут дзейнічае школа
для дзетак-мусульман. Іслам вывучалі тут падпольна ў самыя
цяжкія гады сталіншчыны і хрушчоўшчыны. На свята Курбан-Бай-
рам сюды з'ехаліся татары амаль з усёй Беларусі. Было выра-
шана стварыць Згуртаванне татараў-мусульман на Беларусі
/"Аль-Кітаб"/. Прэзідэнтам абраны Абубакір Шабановіч.

Было прапанавана вывучыць вопыт іўеўскіх татароў у справе навучання дзяцей Ісламу. Даволі шматлікія ў іўеўскіх татароў святыя кнігі Кур'ан, Тэфсіры, мулінскія Хамаілы і Кітабы трэба размножыць ці хоць бы зрабіць фільмакіопіі, ксеракопіі. Можа, нашы найбольшыя рэспубліканскія бібліятэкі дапамогуць нам у гэтай справе. Талы ў кожнага навучоўца будзе мажлівасць пазнаёміцца з гэтымі цікавымі кнігамі, асабліва Тэфсірамі і Кітабамі, дзе збераглася беларуская мова І5—І6 ст.

Татары зыказваюць шчырую падзяку Мінскаму гарадскому аддзяленню Савецкага фонду культуры за арганізацыю экспедыцыі і фінансавую дапамогу. Вынікі апрацоўкі сабраных матэрыялаў будуць выкарыстаны для вывучэння жыцця татароў, для арганізацыі новых экспедыцый.

АХРАТАННЕ — ПАБРАЦІМСТВА

У беларускіх татароў яшчэ да Другой сусветнай вайны вядомы быў абрад пабрацтва — ахратанне /ад турэцкага слова "ахірэт" замагільнае жыццё/. Узнік гэты абрад вельмі даўно, з цягам часу пад уплывам Ісламу ён змяніўся. Спачатку пабрацтва паміж прыязнымі мужчынамі заключалася выказваннем пэўнай фразы /присягі/ і лішчя вады на шаблі. Можа ад гэтага часу і ідзе руская прыказка "дружба -- не разлей вода"?

У супліцы /звароце/ татароў да караля Сігізмунда ёсць упамінанне пра прысягу, якую на шаблях давалі іх бацькі, што будуць вернымі беларусам, з якімі "... пясок, вада і дрэвы з'яўляюцца нашымі агульнымі".

Абрад акратання адбываецца ў прысутнасці мулы. Асобы, якія ўдзельнічаюць у парадненні, бяруць за канцы ручніка і абыходзяць тры разы вакол стала, на якім стаіць вада, хлеб, соль і ляжыць Кур'ан або Хамаіл. У гэты час мула спявае два /малітву/ з Хамаіла, благаслаўляе пабрацімаў ад імя Алаха. Малітва цягнецца доўга, галзіну а то і больш, і заканчвае яе мула віншаваннем пабрацімаў. У канцы ахрэці дораць адзін аднаму падарункі /найчасцей ручнік/, які захоўваецца да скону. Трэба зазначыць, што толькі заключанае па абраду пабрацімства мае сапраўднае значэнне. Бывае, што прызнанні паміж сабой асобы называюць сябе ахрэцімі /жанчыны — ахрэцкамі/, але ніхто не лічыць гэта за фармальнае пабрацімства.

Заклучаць ахратанне могуць між сабой двое мужчын або мужчына з жанчынай, калі ён жанаты, а яна замужам. Пабрацімству надаецца вялікае значэнне. Татары кажуць: "Ахрэць лепш чым брат, ахрэцка лепш чым сястра". Ахрэці лічыліся такімі блізкімі, што іх дзеці не маглі браць шлюб між сабой. Ахрэць павінен быў аказваць ахрэцю ці ахрэццы павагу, спяшацца ў выпадку няшчасця на дапамогу /ні ў якім разе нельга было адмовіць у дапамозе/, апекавацца над сіротамі як над сваімі роднымі дзецьмі. Калі ахрэць выказваў жаданне ўзяць у пабраціма з хаты якую-небудзь рэч, нават каня, то трэба было аддаць усё без пратэсту, хоць гэта рэч была самай дарагой.

Ахрэціям нельга было сварыцца між сабой. Татары кажуць: "З бацькам, братам, сястрой пасварыцца можна, а з ахрэцем нельга". Калі ахрэці а гаворваюць, а бараніць яго няма махлі-васці, то трэба выйсці з хаты. Нагул нельга сказаць дрэннае

слова пра ахрэця. На тым свеце ахрэці сустрэнуцца. Можна выкупіць грэх за свайго ахрэця /даць грошы на дабрачынную справу, карміць нямогіх, маліцца/. Лепш за Усё мець сем ахрэцяў сярод мужчын і жанчын.

Парушэнне пабрацімства лічыцца вялікім грахам. Але калі ўжо такое здарылася і ахрэці пасварыліся, то бяруць зноў ручнік за канцы і мула сімвалічна рассякае яго далонню ў знак перарвання пабрацімства.

Паважаны чытач! У наш век, калі лёс раскідаў родных па далёкіх вёсках, мястэчках і гарадах колькі ты можаш налічыць сяброў, якія кінуцца табе на дапамогу ў цяжкую хвіліну? А да каго ты прыйдзеш у ліхі час? Можа і ёсць сэнс у пабрацімстве — ахратанні і цяпер?

БЫЎ СРОДАК УПЛЫВАЦЬ НА НАДВОР'Е

З сельскай гаспадаркай, асабліва агародніцтвам, у татараў быў звязаны абрад прынясення ахвяры. Калі доўга не было дажджу, калі была пагроза, што Усё высахне на ніве і градах, то татары куплялі ўскладчыну гадавалага чорнага барана. У некаторых мясцінах да складчыны далучаліся і беларускія сяляне. Калі ў хрысціян пыталі, чаму яны прымалі ўдзел у гэтым татарскім абрадзе, яны адказвалі: "Бог адзіны".

Ва ўстаноўлены дзень надвечоркам натоўп татараў накіроўваўся да ракі ці ручая. Барана вялі за рогі. Мусульмане станавіліся радамі і пад кіраўніцтвам мулы альбо муэдзіна чынілі малітву "Тэкбір". Мула апранаўся ў джубэ /від сутаны/ з вывернутай падкладкай. Сяляне-хрысціяне, калі яны прысутнічалі пры гэтым абрадзе, станавіліся ў баку і маліліся.

па-хрыспіянску. Затым адзін з татараву рэзаў барана, Ахвярны баран павінен быў быць павернуты галавой на поўдзень. Пасля малітвы бараніну варылі ў катлах. Мясца звычайна елі на месцы. У некаторых мясцовасцях, напрыклад, у Міры, бралі мяса дахаты. У Клецку аўчыну пасля прынясення ахвяры кідалі ваду. У Міры на аўчыну, пакрытую сурвэтай, клалі спецыяльнай выпечкі булкі, якія раздавалі на месцы бедным як садагу. Косці барана кідалі ў ваду або закопвалі ў ямку. У час гатавання або пасля таго, як з'ядалі барана, удзельнікі абраду аблівалі адзін аднаго вадой, а хлопцы з жартамі кідалі дзяўчат і мулу ў ваду.

Прынясенне ў ахвяру белата барана рабілася з мэтай выклікаць сонечнае надвор'е. Абрад гэты адбываўся так як і пры ахвярапрынашэнні ў засуху. Толькі барана рэзалі ўжо на ўзгорку, спальвалі разам з аўчынай, мясам і касцямі.

Чаму ахвяра чорнага і белата барана давалі добры вынік? Калі было непажаданае для людзей надвор'е, то праваслаўныя і католікі маліліся ў цэрквах і касцёлах. Татары ж вельмі цяропліва чакалі, але калі ўжо цяропленне канчалася, то рэзалі барана. Вядома, што бясконца не бывае засуха ці дажджлівае надвор'е. Само сабой усё мае канец. Здаралася так, што пасля татарскіх абрадаў і наступалі пажаданыя змены.

КРЫМСКАТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ ОЗЕН БОЙЛАРЫНЫНЬ

/ Берагі ракі. Ноты гл. на стар. 74 /

Озен бойларынынъ индже думаны. 2 кере
Дагълара ййылыр, сехар земаны. 2 кере

Озен бойларынынъ авасы серин. 2 кере
Гузель кыушлар шеньлик сачар бааръ луньлери. 2 кере

Озен бойларында бульбуллер отер. 2 кере
Оманлара, багълара селасы кетер. 2 кере

Темная дымка тумана речного 2 раза
На заре уползает в горы. 2 раза

Возле реки воздух свежий, прохладный. 2 раза
Радость приносит щебет птиц в весенние дни. 2 раза

На берегах реки поют соловьи. 2 раза
Их звонкие трели разносит эхо по садам и горам. 2 раза

ЗВЕСТКІ ПРА НАШЫХ ТАТАРАУ

I. У^а Навуковай бібліятэцы ў Вільні, у аддзеле рукапісаў захоўваецца цікавы матэрыял /фонд 34/ пра Бягомльскі прыход Барысаўскага павета /цяпер у Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці/.

Бягомльскі прыход /па-мясцоваму Бягомля, Бягомленскі/ /паміж: р. Бярэзіна — усход, р. Поня — захад, Бегамлянка — поўнач, Вардомка — поўдзень/ — "первоначальна месцажыцельство занимали здесь захожие — беглые, то и многолюднейшее селение названо местом жительства беглых — Бегомльем /предание/. Справедливость этого предания подтверждается отсутствием общительности между крестьянами. Каждый живёт особняком, без взаимных помочей, обычных в соседних приходах... Кроме крутым различием нравов и обычаев, даже покроем одежды. Так как сюда стекался отовсюду, то, очевидно, Бегомльский приход составляет смесь народа белорусского, чернорусского, литовского, жмудского и татарского... Деревни различаются: 1. Юхновка, Мильш /Мільчанскія Чысці?/, Будиловка /там народ дородный, ліпа белыя, тёмнорусыне/; 2. Веражевка, Городёнка, Кальники, Бабцы, Забродок, Укромье /народ тощий, слабый, низкий, светлорусыне/; 3. Волчи /цвет липа медный, слабыя, волосы чёрные, круглолицыя, недоверчивыя и все Батуры /фамілія/; 4. Бояры, Студенка, Будацев /темнолицыя, круглыя, черноволосыя, проворныя/" /ф. 34, с. 185, л. I б/.

х х
х

II. У гаворках Іраноўскага раёна /цяпер Слаўгарадскі раён Магілёўскай вобласці/ ужываюцца татарскія слова "улус" у сэнсе владання. Татарскае значэнне можна ілюстраваш наступнымі

прыкладамі: "Як ноч, так Кот і пашоў на ўлусы — станя на пірыкані і ловя рыбу, як йіна піраходзя далі ў Пішчанку", "Пашоў на ўлусы, — ходзя ў салому ноччы", "Пашла Пякленя на ўлусы, Хвядос едзя ў Сібір, то можа што аддасць, ні пувязець з сабой" /в. Шаламы Слаўгарадскага раёна/.

х х
х

III. Жартам называлі перасяленцы, жыхары Гомельшчыны /з Буда-Кашалёва/ мясцовых жыхароў Магілёўшчыны /былога Быхаўскага навета/ татарамі за тое, што ў апошніх у гаворцы была моўная асаблівасць, наяўнасць фоймаў прыслоўяў тыпу тутаць-на, тамацька, тутацькі, тамацькі замест тут, там. Будакашалёўцы дадавалі яшчэ, што ў быхаўцаў / былая Прапойская воласць/ захоўваліся ў 1891 годзе /час куплі зямлі, паводле падання/ курныя хаты. Яны лічылі мясцовых жыхароў больш адсталымі, чым тыя, што з Буда-Кашалёўшчыны.

х х
х

IV. Паводле падання, заснавальнікамі вёскі Лалапічы Слаўгарадскага раёна былі перасяленцы татарскай нацыянальнасці. У 1671 г. ў суседняй Магілёўскай эканоміі былі заселены 70 татарскімі сем'ямі пустуючыя вёскі Батонь, Забалюшце і Гуслішча /сучаснага Вендаражскага сельсавета Магілёўскага раёна/, а таксама 24 татарскія сям'і былі паселены ў в. Мілоўля Ульянаўскага войтаўства той жа эканоміі, якія пераехалі з Дарэгабужа /Смаленская вобласць/ /В.И. Мелешко. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии, Мн., 1975, с. 23/.

МІШАРЫ — ХТО ЯНЫ?

Калі пры знаёмым і называю сваю нацыянальнасць — "мішар", то звычайна сустракаю здзіўлены позірк. Там дадаю, што мішары складаюць частку сучаснага татарскага народа. Мішары гавораць на заходнім дыялекце паволжска-татарскай мовы. Гэты дыялект складаецца з 8 гавораў — цемнікаўскай /у Мардовіі і на поўначы Пензенскай вобласці/, сергацкай /у Горкаўскай вобласці/, мардова-каратайскай /у Татарстане/, кузнецкай /на паўднёвым усходзе Пензенскай вобласці/, дражжанаўскай /у Чувашы і Татарстане/, мелекеска-хвалынскай /ва Ульянаўскай вобласці/, чыстапольскай /у Татарстане і Куйбышаўскай вобласці/ і байкібашаўскай ці прыбірскай /у Башкірыі/. Частка мішараў жыве таксама сярод казанскіх татар за межамі СССР. За мяжой мішары кампактна жывуць толькі ў Фінляндыі. Туды яны перасяліліся спакваля з канца мінулага стагоддзя да 1924 года з некалькіх вёсак Чырвонакастрычніцкага раёна Горкаўскай вобласці.

Этнонім "мішар" паходзіць з цюркскай мовы і абазначае лясных людзей: "міша — лес + "эр" — мужчыны, людзі. Частка продкаў мішар была вядома пад назвай бесермен /бес—эр—мен, што абазначае "я бесер"/. Этнонім "буртас" мае той жа сэнс, што і "мішар": "бурта" — лес + "ас" — старажытная саманазва цюркскіх плямён.

Па моўных асаблівасцях мішары складалі значную частку печанегаў і тунаў, а затым асноўную частку полаўцаў /кіпчакоў, куманаў/. Мішары паходзяць ад старажытных

усходне- і сярэднеўрапейскіх плямён, вядомых Герадоту /У ст. да н.э./ як агадзіры, агапіры і г.д. Гэтыя этнонімы таксама абазначалі лясных людзей: "агад" /мішарскае — "акад", сучаснае — "агач"/ — дрэва, лес + "ір" — людзі, мужчыны.

Этнонімы мішар, буртас, агачэр, агапір з'яўляюцца варыянтамі назвы адных і тых жа плямён. Этнонім мішар /варыянты: мажар, мадзьяр, міжгар, маджар, мяшчэр, мяшчарак, беосер і інш./ у навуковы абарот пусцілі венгры /мадзьяры/, і ўсе старажытныя і сярэдневечныя звесткі пра мішаряны адносяць на свой конт. Усе ўсходнія гісторыкі X—XI стагоддзяў гавораць аб шэркамоўных мішарах, а еўрапейскія гісторыкі — аб фінаўгорамоўных мадзьярах. Гэта блытаніна тлумачыцца тым, што венгры калісьці жлі ў Перадураллі і ў Паволжы. Сваё старажытнае радзіму венгры пасля прыняцця каталіцтва назвалі "Магна Гунгарыя" /Вялікая Венгрыя/. Асноўная маса венграў разам з часткай мішар у сярэдзіне IX стагоддзя выйшла адтуль і пасялілася на тэрыторыі сучаснай Венгрыі, якую тады называлі Панонія. Частка венграў-мадзьяр, якая засталася нават у пачатку XIV стагоддзя на тэрыторыі сучаснага Татарстана, захоўвала сваю мову. Пазней яны былі асіміляваны татарамі. Частка мішар, якія пайшлі з венграмі ў Панонію /Венгрыю/ з цягам часу асіміляваны венграмі, але пакінулі аб сабе памяць у выглядзе саманазвы венграў—"мадзьяры" і шматлікіх мішарскіх слоў у складзе сучаснай венгерскай мовы.

Да гэтага часу існуе думка, што мішары спачатку былі фінаўгорамоўнымі, а затым пад уплывам татар абтатары-

ліся. Моуны лад мішар поўнасьцю аспрэчвае гэта: мішарская мова, асабліва яе граматычны лад, моцна адрозніваецца ад асаблівасьцей мовы казанскіх татар, якія на думку некаторых вучоных, прынялі ўдзел у абтатарванні мішар. Тое, што ў этнагенезе сучасных мішар самы актыўны ўдзел прыняла мардва, асабліва мокша, сумненьня не выклікае. Сляды мішар з даўнейшых часоў назіраюцца па сярэднім цячэнню Акі, г. зн. у тых месцах, дзе жыла і мокша. Менавіта таму, што там здаўна жылі мяшчэры, г. зн. мішары, гэты рэгіён называецца Мяшчэрай. Адсюль пазней мішары па розных прычынах перасяліліся ва ўсходнія раёны Расіі, на тэрыторыю сучаснай Башкірні, Арэнбургскай, Чалябінскай і іншых абласцей, дзе іх афіцыйна называлі мяшчэракамі.

З старажытных часоў цюркамоўныя плямёны мішар пад назвамі мяшчэра, бургасы жылі ў перамоўку з мардвой-мокша. У макшанскай мове намнога больш мішарскіх запазычанняў, чым у мове суседніх эрзя, хоць павінна было б быць наадварот, бо эрзя жывуць на ўсход ад мокшы, г. зн. бліжэй да татар. Гэта тлумачыцца тым, што эрзя ўступілі ў цёплы кантакт з цюркамоўнымі мішарамі намнога пазней за макшан, па меру выцяснення эрзя з поўначы на поўдзень, у сучасныя мясціны пражывання. У мішарскай мове таксама шмат мардоўскіх запазычанняў.

Мішараў, якія жылі разам з мокшай у раёне Саратаўскай, Пензенскай абласцей, ведалі як бургасаў. Рэшткі іх галоўнага горада захаваліся на ўсходзе горада Гарадзішча Пензенскай вобласці. Бургасы спачатку, як і булгары, падпарадкоўваліся хазарскаму кагану. Пасля аслаблення хазарскага каганата булгары, а разам з імі і бургасы, мяшчэра,

мардва і вяпичи перасталі падпарадкоўвацца хазарам. Вяпичы пачынаюць плаціць даніну кіеўскім князям, а бургасы, мяшчэра і мокша ў канцы X стагоддзя ўваходзяць у склад Волжакай Булгарыі. У IX стагоддзі ў Сярэдняе Паволжа пера-сялілася з Уйгурні яшчэ адно мішарскае племя — іскілы. Іскілы размясціліся паміж бургасамі і булгарамі на заходнім беразе Волгі на поўнач ад цяперашняга Ульянаўска. Іх галоўны горад называўся Ашэль. У 1220 годзе ён быў захоплены і спалены рускімі. У час мангольскага заваявання ў XIII стагоддзі бургаскія гарады і гарадзішчы былі разбураны. Пазней адзін з гарадоў быў адноўлены і атрымаў назву Мохшы /знаходзяць у рускіх летапісах/. Там жа ў 1313 годзе пачалі чаканіць манету. Гэты горад быў адміністрацыйна-палітычным цэнтрам улуса Мохшы, які ўключаў заходнюю частку былой Волжакай Булгарыі, гэта значыць вобласць, абмежаваную з захада басейнамі рэк Цна і Мокша, а з поўначы і ўсходу — Волгай.

У складзе Залатоў Арды адбываецца далейшае збліжэнне мішар і мардвы. Адных і тых жа феодалаў розныя крыніцы называюць то татарскімі, то мардоўскімі мурзамі.

У час праўлення хана Берке /з 1255 да 1266 года/, унука Чынгісхана, прыняўшага іслам, пачынаецца мусльманізацыя Залатоў Арды. Гэта сустракае сур'ёзнае супраціўленне залатаардынскіх мішарска-кіпчацкіх феодалаў, якія схіляліся да прыняцця хрысціянства. У сталіцы Залатоў Арды Сараі існуе сарайская епархія, у якой разанская епархія спрабуе аспрэчыць права на абслугоўванне хрысціян у басейнах рэк Цна і Мокша, дзе залатаардынскія феодалы мішарска-мардоўска-

га паходжання пачынаюць прымаць хрысціянства. Толькі пры хане Узбеку /1312—1342/ іслам прымаецца як дзяржаўная рэлігія. Гэта паскарае працэс пераходу мішара-мардоўскіх феодалаў, але не абавязкова ўжо ахрышчаных, на службу да рускіх князёў. Так, напрыклад, сын уладальніка зямель на Мокшы Беклеміш ахрысціўся, узяў імя Міхаіл. Ён стаў першым з князёў Мышчэрскіх. Праўнук Беклеміша Аляксандр Юр'евіч прадаў у 1380 годзе свае ўладанні ў басейне ракі Цна Дзмітрыю Данскаму. Такія князі і нехрышчоныя мурзы са сваімі атрадамі называліся служымі татарамі. Гэтыя мурзы ў XV і XVI стагоддзях усе ахрысціліся і сталі рускімі вайсковымі начальнікамі і землеўладальнікамі. Можна назваць такія прозвішчы, як Юсупавы, Баскакавы, Салтыковы, Ішбодзіны, Малоставы, Ценішавы, Карамзіны, Корсакавы і інш.

Мішары разам з мардовой, рускімі і іншымі народамі Расіі прынялі актыўны ўдзел у сялянскай вайне пад кіраванствам Емяльяна Пугачова. Адным з вядомых камандзіраў быў мішар Мусей Ішмаметаў. У сяле Татарскія Юнкі Тарбееўскага раёна пахаваны татарскі рэвалюцыянер і паэт Гафур Калахметаў /1881—1918/. Сярод уражэнцаў Мардовіі — мішар ёшчэ вядомыя татарскія празаікі і паэты. Адзін з пачынальнікаў савецкай татарскай літаратуры Шарыф Камал /1884—1942/ нарадзіўся ў сяле Татарская Пішля Рузаеўскага раёна. Дзіцячы пісьменнік Фахраліслам Агіеў /1887—1938/ родам з сяла Татарскае Ценішава Апяр'еўскага раёна. Найбольш знакаміты татарскі паэт і драматург 20—30-х гадоў Хадзі Такташ паходзіць з сяла Сугодзь Тарбееўскага раёна. Гэта адзін з чатырх класікаў татарскай паэзіі поруч з Габдулай

Тукаем, Мусой Джалілем і Хасанам Туфанам. Літаратурны крытык і перакладчык Захід Нуркін /1888—1966/ нарадзіўся там жа. На фронце па-геройску загінуў уражэнец сяла Горанка Зубава-Палінскага раёна татарскі літаратуразнавец Мухамет Мамін /1905—1943/. Паэт і журналіст Ахмет Сімаеў /1915—1944/ з сяла Усць-Рахманаўка Чырвонаслабодскага раёна быў пакараны смерцю ў Берліне немцамі праз шэсць хвілін пасля Мусы Джаліля. Адзін з самых папулярных татарскіх пісьменнікаў Абдрахман Абсальмаў /1911—1979/ з сяла Старое Алагулава Кавылкінскага раёна стварыў буйныя творы пра Вялікую Айчынную вайну. У Казані жыве і працуе вядомы вучоны, акадэмік Мірза Ісмаілавіч Махмутаў мішар з сяла Алтары Рамаданаўскага раёна.

Аб"ява

У студзені 1992 г. падпісчыкі атрымаюць літаратурна-грамадскі і грамадска-палітычны часопіс пад назвай "АРГАМАК". Гэта туркскаяе слова даўно вядома на Беларусі і абазначае крылатага каня, які стралой ляціць у будучыню. Фармат часопіса нагадвае часопіс "Англія", аб"ём каля 100 старонак. Індэкс татарскага выдання часопіса 78694, індэкс рускага выдання "АРГАМАК" 78695. Кошт гадавой падпіскі 18 рублёў.

Калі на пошце адкажуцца падпісваць, то просім паведаміць аб гэтым у рэдакцыю. У такім выпадку падпіску можна аформіць індывідуальным шляхам: караток квітанцыі аб аплаце кошту падпіскі разам з Вашым хатнім адрасам просім даслаць на адрас: 423800, Татарстан, г. Набережныя Челны, Новы горад, ул. Ш.Усманова, 48 / 14-01/, рэдакцыя журнала "АРГАМАК".

НІКОЛІ НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ

У Навагрудку жыве старэнькая жанчына Аміна Асановіч /дзявочае прозвішча — Паўтаржыцкая/. У час першай сусветнай вайны ў 1915 годзе яна з бацькамі аказалася ў бежанстве ў Казані. Там жа апынулася і некалькі соцень татарскіх сямей з гарадоў і мястэчак Гродзенскай, Віленскай і Ковенскай губерняў.

"Казанскія татары прынялі нас як родных, хоць мовы татарскай мы не ведалі. Для іх было дастаткова таго, што мы былі мусульмане". У Казані Аміна сустрэлася з Алі Асановічам, сям'я якога прыехала сюды таксама з Навагрудка. У 1918 годзе Аміна і Алі ўзялі шлюб, а ў 1919 годзе пакінулі гэты горад. Татары-бежанцы прымалі актыўны ўдзел у грамадскім жыцці. Многія з іх, у тым ліку сястра Аміні — Мяр'ема былі членамі Мусульманскага камітэта ў Казані. Будучы муж Аміні — паручык мусульманскага палка Алі Асановіч, разам з іншымі ў 1917 годзе ўдзельнічаў у штурме Казанскага Крэмаля і ўзняцці на вежы-мінары Сямбікі зялёнага сцяга. Аднак гэты сцяг не доўга лунаў над Крэмлём. Матросы на браневіках расправіліся з тымі, хто імкнуўся вярнуць сабе татарскую нацыянальную святыню. Многіх арыштавалі, забілі... У мусульманскім палку разам з Алі Асановічам служылі таксама яго землякі Мустафа Шагідэвіч з Міра і Адам Шчупкі. Трагічна склаўся лёс Адама — ён быў расстраляны за тое, што ўзяў на заводзе кавалак мыла /у продажы мыла не было, а ў сям'і

гадавалася немаўля, а яго дзіця, разлучанае з маткай, з"елі папукі.

Калі Аміна Асановіч даведалася, што зусім нядаўна ў Казані мірным шляхам запаласкаўся на мінары Сямбікі опят з мусульманскімі зоркай і паўмесяцам, яна ўзрадавалася і засмуцілася адначасова:

"Тое, што беспаспяхова і паной вялікай крыві хацелі зрабіць семдзесят з лішнім гадоў таму назад ваши дзяды, вы зрабілі сёння бяспроўна і мірна. Малайцы! Але як шкада, што мой Алі так і не даведаецца аб гэтым".

"Ускорасці пасля таго, як мы пакінулі Казань, вярнуліся ў Навагрудак, тут устанавілася Улада Польшчы. Палякі нас паваталі, нам не перашкаджалі маліцца і жыць па-мусульманску. Мой муж Алі быў муэдзінам у навагрудскай мячэці. Усе беды, прыгнёт і рэпрэсіі мы адчулі ў 1939 годзе, калі аказаліся пад уладай бальшавікоў. Землі і маёмасць наша былі адабраны, большасць мячэцяў зачынялася ці разбуралася, многіх татар адправілі ў турмы, ссылку. Хто змог, той упёк за мяжу. У 1948 годзе забаранілі багаслужэнне ў мячэці, мінару зламалі, а будынак аддалі пад жыллё. Мой Алі гэта гельмі цяжка перажываў. Маліліся мы ў чым-небудзь доме. А ў 1966 годзе мой Алі памёр".

Аміна Абуб'якіраўна Асановіч засталася без дзяцей: першы сын Якуб прапаў без вестак у час другой сусветнай вайны, самы малодшы сын Бякір загінуў у Чэхаславакіі, а оярдні сын—Ісмаіл, які вучыўся ў медрэсе ў Сараеве /Югаславія/, эміграваў у Англію, памёр ад інфаркту. Засталіся там яго дзеці і ўнукі. Можа гэтыя радкі дойдучь.

да добрых людзей-беларусаў у Англіі і яны внойдуць хоць адну жыўую родную душу, якая адклікнецца да старой жанчыны /г. Навагрудак, Беларусь, вул. Ваўчацкага, д. 38а, кв.75/

"У Казані мы сябравалі з сям"ёй Фатыха Галеева, -- | успамінае Аміна Абубекіраўна. -- Яны нам дапамагалі як магла. У 1949 годзе Фатыху давялося пабываць недалёка ад Навагрудка. Ён у першы вольны дзень пайшоў па вуліцах і пятаў, дзе тут жывуць татары. Так ён знайшоў нас, і на гэты раз ужо мы яму дапамаглі. Добра было б даведацца пра лёс Фатыха і яго сям"ю". Перад расставаннем Аміна Абубекіраўна сказала: "Я заўсёды з цэпльнай успамінаю Казань. Там жа, у Казані, на татарскім мізэрні пахаваны мае мама і тата, там пралітая кроў за адроджэнне татарскага народа нашых братоў, там я сустрэла свайго любімага і брала шлюб... Хочацца, каб татарскі народ стаў вольным, раўнапраўным з іншымі народамі".

Аб"ява

З чэрвеня 1989 г. выдаецца часопіс "ИДЕЛ" на татарскай і "ИДЕЛЬ" на рускай мове. Ідэл -- спрадвечная татарская назва р.Волга. Дэвіз часопіса -- "Жыццё любі, любі Айчыну, свет якім жыве народ!". Асноўная тэматыка: літаратура, культура, моладзь, час. У кожным нумары змяшчаецца нарыс пра жыццё татараў у розных кутках свету. Індэкс часопіса на татарскай мове -- 73951, на рускай мове -- 73922. Кошт гадавой падпіскі 18 рублёў. Падпісання на часопіс можна на любой пошце.

МЫ РОДАМ З ВЁСКИ АРДА

За 15 км на паўночны захад ад Клецка знаходзіцца вёска Арда, у якой каля сотні хат і каля 300 жыхароў. Заснавана ў 16 ст. на зямлі князя Радзівіла, а жыхары яе -- татары ў рэлігійных адносінах былі падпарадкаваны муле г. Навагрудка.

Маці мая -- Софія Аляксандраўна -- нарадзілася і нарадзіла мяне ў Ардзе. Як сябе памятаю, яна мне расказвала пра Арду, потым насіла, вазіла і вадзіла ў свой улюбёны кут, на сядзібу сваіх бацькоў. Татары да другой сусветнай вайны тут жылі заможныя, у многіх было па некалькі валок зямлі. Мама і сёстры з маленства дапамагалі бацькам на зямлі. І цяпер, калі ўжо мама пажылая, яна не можа жыць без працы, увесь час на гародзе капаецца. Адразу пасля вайны многія-многія татарскія сем'і выехалі ў Польшчу: палякам, яўрэям і татарам, якія мелі раней польскае грамадзянства, дазволілі пакінуць Беларусь. Паехалі не таму, што не любілі родную зямлю, а таму, што баяліся непамерных падаткаў, ссылкі ў Сібір, калгасаў. Тыя, што засталіся, таксама панягнуліся ў гарады і мястэчкі.

Прыязджаючы ў Арду, мы заўсёды хадзілі на мізар, які знаходзіцца ў бярозавым гаі. Тут непадалёк і быў хутар майго дзеда. З пагорка відны былі прасторы палёў, невялікія хваёвыя і дубовыя лясочкі. Да 1967 г., калі я з мамай прыязджаў у Арду, яшчэ раслі старыя яблыні на дзедавай сядзібе, а цяпер ужо нічога няма.

Даўней ардзянскія татары сустракаліся на святы са сваімі супляменнікамі ці ў Клецку, ці ў в. Іванава, потым ехалі ў мячэш джамію ў в. Асмолава, чаведвалі мізары, дзе пахаваны родныя і блізкія. За прыгажосць нашых мясцін аднавяскоўцы ды і іншыя татары маю радзіму крыху з гумарам называлі "Залатой Ардой".

Цяпер жа ў Ардзе жыве толькі 8 татарскіх душ: пенсіянеры Яўгенія Байрашэўская, Аміна Казакевіч, Марыя і Іосіф Карыцкія. У калгасе працуюць Каміль Байрашэўскі, Якуб і Іосіф Карыцкія, унукі ад дачкі Яўгеніі Байрашэўскай -- Сяргей і Генадзь / бацька ў іх рускі /. Пройдзе час і ад татарскай вёскі застанецца толькі татарская назва ды стары мізар.

Мая мама успамінае, куды выехалі нашы татары з Арды: у Баранавічы Адам Багушэвіч, Аміна Карыцкая, Аляксандр Казакевіч; у Клецк Дзаміля Курмановіч, Хусаін і Аміна Абрамовічы, Аляксандр Байрашэўскі; у Стоўбцы Адам Карыцкі; у Бабруйск Галіна Казакевіч; у Гродна Фэля Крыніцкая / Курмановіч /; у Мінск дзве дваірадных сястры Аміні Курмановіч, Соня Карыцкая, Ева Казакевіч, Адам і Аляксандр Халембекі; у в. Пуклеушчына Нясвіжскага раёна Софія Халембек; у Польшчу дзве Евы Багушэвіч і Казакевіч, Эмілія Барнацкая / Халембек /, Хазбіевіч, Олек і Софія Казакевічы. Ды яшчэ многія іншыя павыяжджалі, але няхай даруюць, што пакуль успомніць цяжка.

Я часта думаю, а што калі б татарам аддалі іх зямлю, ці не вярнуліся б многія ў родныя мясціны, ды зяцей навязлі. Можа бы і адрадзілася наша вёска. Ва ўсякім разе, я бы паехаў на бацькаўшчыну.

Аб"ява

Адкрыта падпіска на штотыднёвік "ТАТАР ИЛЕ" на татарскай і "ТАТАР ИЛЕ" на рускай мове. Назва часопіса -- зямля татараў.

Штотыднёвік раскажа пра жыццё татараў у Татарстане і пра ўсе мясціны, дзе жывуць татары. Кожны з Вас можа пісаць у штотыднёвік. Усё цікавае з Ваших лістоў будзе надрукавана. Індэкс штотыднёвіка на татарскай мове -- 54132, на рускай мове -- 54133. Кошт гадавой падпіскі 25 рублёў 20 калеек.

УСЁ ТАЙНАЕ СТАНОВІЦЦА ЯУНЫМ.
ТРЭБА ТОЛЬКІ ЦЯРПЛІВА ЧАКАЦЬ

У дзяцінстве мая бедная маці расказвала мне казку. Я да гэтага часу добра не памяту, бо яна не толькі вельмі цікавая, але і вельмі павучальная як для былых гістарычных падзей, так і для сучаснасці народаў.

Усе ведаеш, што ў няпраўды доўгія вушы, якія на доўгі час ад народа нікому не ўдалося схавашь. Праўда і справядлівае ўрэшце рэшт перамогуць. Вось гэтая казка:

"У некаторым царстве, у некаторым гасударстве правіў цар-уладка. У таго цара на галаве быў пачварны гузак. Цар-уладка не хацеў, каб аб гэтым пачварным гузаку ведалі яго падданыя. Таму ён кожны раз караў смерцю цырульніка, які галіў яго і стрыг яму валасы. Дайшло да таго, што ў царстве застаўся адзін цырульнік. Калі ён пагаліў і пастрыг цара, то Уладка яму сказаў: "Цябе я павінен пакараць, каб ты не звыбалтаў аб гузаку на маёй галаве. Але раз ты апошні цырульнік у маім царстве, то я над табой злітуюся. Глядзі ж, калі ты хоць слоўца скажаш пра мой гуз, то я пазбаўлю цябе жыцця". Цырульнік ведаў, што гэта не пустая пагроза, ледзь не ашалеў са страху і пакліўся цару, што будзе маўчаць, што някай яму адсохне язык, калі аб царскай тайне хоць бы заікнецца. Прайшло некалькі гадоў. У цырульніка стаў свярбець язык, не ведаў ён, што рабіць, дзень і ноч думаў, як пазбавіцца ад жадання расказаць пра тайну цара. Нарэшце, адважыўся. Пайшоў у лес.

у самия нетри, выкапаў ямку і апусціў туды галаву. Тройчы крэкнуў: "У нашага цара-Уладныкі на галаве расце пачварны гузак". Пасля гэтага яму стала лятчэй, язык перастаў свярбець і цяпацца. Засыпаў цырульнік ямку і спакойна вярнуўся дадому: Прайшоў час... На тым месцы, дзе ён закапаў ямку, вырасла вялікая бузіна. У тых мясцінах аказаўся пастух. Ён адрэзаў галінку ад дрэва і зрабіў сабе жалейку. Як толькі падуў у яе, дзк з жалейкі самі сабой выскачылі словы: "У нашага цара-Уладныкі на галаве расце пачварны гузак". Пастух моцна здзівіўся такому голасу са сваёй жалейкі. Так тайна, сакрэт уладныкі стаў вядомы ўсяму народу".

Мне здаецца, што ў гэтай казцы вельмі справядлівы канец. Тайну ніколі і нікому не ўдавалася схавань усе жыццё, асабліва калі гэта тайна была пра нешта жудаснае, пачварнае.

Доўгі час было невядома, хто падпісаў загад пра жудаснае высыленне татарцаў з Крыма. Калі 18 мая 1944 г. за адны суткі ўвесь крымскататарскі народ быў вывезены са сваёй Радзімы. У час транспарціроўкі і за паўтара года высылкі загінула больш за 46% татарцаў. Да смерці Сталіна ніхто не мог спытаць, хто падпісаў жудасны загад, чаму насуперак праўдзе ўзялі паклёп на цэлы народ, быццам ён дапамагаў акупантам. Цяпер вядома, што віноўнікам гібель і тысяч крымскіх татарцаў былі Сталін, Кагановіч, Маленкоў, Молатаў, Мікаян, Варахшылаў, Вазнясенскі, Булганін. Гэта галоўныя ліджэры, а колькі іх паматых, якія яшчэ жывуць і перашкаджаюць крымскім татарам вярнуцца на радзіму. У высокіх колах прымаюцца рашэнні аб тым, што татары могуць вярнуцца на радзіму, што іх треба ўладкаваць на працу, даць зямлю пад забудо-

ву, прадаваць будаўнічыя матэрыялы. Высялілі людзей за адны суткі, а вярнуць не могуць за трыццаць гадоў. А ўрэшце рэшт лёс перасяленцаў-татараў аддаецца на вырашэнне старшыняў раённых і сельскіх выканкомаў, якія і не думаюць выконваць парад Масквы.

Каму трэба было ўзвесці паклёп на народы, якія нібыта здрадзілі Савецкай уладзе, высяліць з роднай зямлі чачэнцаў, інгушаў, карачаеўцаў, балкарцаў, калмыкаў, немцаў, крымскіх татарцаў і іншых? Пра гэта мы можа даведаемся ад жалеікі. Трэба чакаць, бо ўсё тайнае становіцца ўрэшце рэшт яўным.

Хадзісы

Кажы заўсёды прауду, нават калі яна для цябе не выгадна. Найбольш пажаданы Алаху учынак -- праудзівае слова. Аб наступным у вас спытаюць на Страшным Судзе: аб маладосці вашай спытаюць -- як яе патрацілі; аб жыцці спытаюць -- як яго вычарпалі; аб багацці вашым спытаюць -- як яго набылі і як ім распарадзіліся; чаму навучыліся, спытаюць, і як гэта выкарысталі.

Пакуль яшчэ жывуць вашы настаўнікі, запішыце ўсё, чаму яны вас навучылі, бо забыццё гэтых ведаў тое самае, што іх смерць.

Добрае выхаванне -- гэта найлепшая спадчына, якую можна перадаць для сваіх дзяцей.

БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОЎНІК

1100 слоу і сказау ад дзядзькі Ісмаіла Меметава

Беларускае слова

Крымскататарскае слова

а	а, э
ААН, Арганізацыя Аб'яднаных Нацый	БМТ, Бирлешмиш Миллетлер Тешкиляты
аб	аккында, хусуста
абавязак	борджу
абавязацельства	меджбуриет
абавязкова	мутлакъа
абарона	мудафаа / к'юрчаланмакъ /
аб"ём	эписи / битюни /
абласны	веляет
абмеркаванне	акыл танышмакъ
або	яхут, ёкъса
абодва	экиси
абы	ойле-б'ойле
авёс	джылап
ага	а-а
агонь	атеш
агульны	джумлеси
ад	ондан
адбыцца	олды, кечти
адварнуцца	ойланды
аддаць	бермек
аддзел	болюг
адзія	бир

беларускае слова

крымскататарскае слова

адзначыць

адказ

адказаць

адказваць

адказнасць

адказы

адкрыццё

адкрыты

адкуль

аднак

адначасова

аднойчы

адносіны

адпаведны

адпавядаць

адпачынак

адразу

адсюль

адтуль

адуканыя

адчуваць

адчуць

адчыніць

адысці

адыходзіць

ажыццяўленне

азірнасць

ай

Айчына

ишорет этмек

джевап

джевап бермек

къайлы дегиль

бойн борджи

борджлы

ачылмакъ / ачыладжакъ /

ачык

къайдан

илле

бир вакытте

бир вакыт

мунасебет

онъакелише

келише

раатланмакъ

шу арада

мндан

андан

илими

дуймакъ

дуймак

ачмакъ

четке кетмек

чекильмек / кетмек /

иджраолды

арткъа бакъмакъ

ой

Ватан, Ветан

беларускае слова

крымскататарскае слова

айчыны
акадэмія
аказанца
адказваць
акно
акрамя
актыўны
актыўны
але
амаль
амерыканец
амерыканскі
англійскі
англічанін
апарат
аперацыя
эпладысменты
апошні
апынуцца
араць
арганізацыя
армія
артыкул
асабліва
асаблівы
аснова

ватандан
академия
анда къалмакъ, ойле чыкъты
костермек, булунмакъ
пенджере
ондан башкъа / башкъа /
арекетли суретте
арекетли
лякин
эр бир заман
амерекъалы
амерекъанынъ
энглизи
энглиз
апарат, машина
аперация
эль чырпмалар
сонъгы
къалмакъ / ойле олмакъ /
сурмек
тешкилят
орду
макъале
ойле, пак, хусусан
айрыджа
темели, эсае

беларускае слова

крымскататарскае слова

асноуны

темелли

асобны

айры

астаща

кьалмакь

асцярожна

мукьайт олмакь

атрад

болюк, отряд

атрымаць

алмакь

аутамат

автомат

аутар

муэлиф

афіцэр

офицер

ах!

ах!

Добры дзень! -- Селям алейкум! Адказ: Дзень добры-- Алейкум селям

Будзьце здаровымі -- Сагълыкьман кьалынъ.

Адказ: Будзьце і вы здаровымі -- Сагълыкьман барыиъ.

Ці усё добра у сям"і? -- Хоранданъыз якъшымы?

Адказ: Нічога сабе -- Бир джорыиъ.

/ Працяг будзе /

КРЫМСКАТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ ОЗЕН БОИЛАРНЫНЪ

/ Берагі ракі. Слова гл. на стар. 54 /

Д-126

О. зем бой. ла. ры. нинъ. ин. джа ду. ма. ны.

дагъ. ла. ра. я. иы. пыр. се. хар. зе. ма. ны.

Инструментальное вступление:

ТУГАН ТЕЛ

Габдулла Тукай шигыре

Татар халык көе

И туган тел, и матур тел, өткәм-өнкәмнең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

Иң әлек бу тел белән өлкәм бишектә көйләгән,
Аннаны тәһәүр бус өлкәм хикәят сөйләгән,

И туган тел! Бәрвакытта ярдәмәң белән синен,
Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгым минем.

И туган тел! Синдә булган иң әлек кыйлган догам:
Ярлыкагыл, дин, үзем һәм өткәм-өнкәмне, ходам!

Габдулла Тукай

ТУГАН ТЕЛ — РОДНАЯ МОВА

Павольня

Габдула Тукай

Туган тел — родная мова

Мова родная, святая, мова маці дарагой!
Шмат я ў гэтым свеце зведаў, заручыўся^{шо} табой.
Роднай мовай пела маці калыханку спаўваля,
Па начах бабуля казкі ціха байла пасля.
Мова родная! Апорай ты была мне заўсёгды,
Я з табой адчуў з маленства подых радасці й бед.
Мова родная! Табою я маліўся першы раз:
Болюхна, даруй матулі, бацьку, мне, памілуй нас!

З татарскай. Пераклаў Рыгор Барадулін

ТУГАН ТЕЛ — РОДНАЯ МОВА

Мова родная, святая, мова маці дарагой!
Шмат я ў гэтым свеце зведаў, заручыўся табой.
Роднай мовай пела маці калыханку спаўваля,
Па начах бабуля казкі ціха байла пасля.
Мова родная! Апорай ты была мне заўсёгды,
Я з табой адчуў з маленства подых радасці й бед.
Мова родная! Табою я маліўся першы раз:
Болюхна, даруй матулі, бацьку, мне, памілуй нас!

З татарскай пераклаў Рыгор Барадулін

22 красавіка 1991 г.

К БОГУ

Как долго мне пришлось бродить, искать,
Чтоб веру предков вновь принять.
Я с детства от своих оторвана была
И Вера в Бога во мне почти что умерла.

Но Бог не дал её совсем забыть
И в мыслях у меня она осталась жить.
Молитву в детстве Аль-Фатиха
Мне вечером читала моя мама Фатима.

Поэтому, О Бог-Аллах, ты жизнь мне дал.
И как шайтан бы ни хотел, её он не забрал.
И Всемогуший чрез татарку Нагиму
Ты вновь привёл меня к народу моему.

К общенью с нашими людьми
Мы собираемся и в горестные, и в радостные дни.
Молитвы на собраниях читаем, изучаем свой язык,
В намазе пред Тобой свой преклоняем лик.

И просим, О Аллах, о Всемогуший наш
Не покидай нас в этот трудный час.
И сделай так, чтоб мусульмане всей планеты
Были единым пламенем согреты.

СЕЛИМУ ХАЗИЕВИЧУ

Я потомок крымских ханов
И степной долины горькой.
Голос крови тех уланов,
Что в Литве сражались бойко.

Я наследник мурз татарских
И осколок польской шляхты,
Правнук всадников боярских
На заставах несших вахту.

Шесть веков живу я долгих
На земле Литвы родимой:
Здесь мой дом — мой берег Волги
И далёкий берег Крыма...

х х
х

Поезда, поезда, уходящие вдаль,
Уезжаете вы — остается печаль,

Уезжаете вы и увозите всё —
Всё, что было прекрасно, что было моё.

Всё, что было моим — не вернуть, не вернуть,
Всё вехало с вами в далёкий ваш путь...

х х
х

Дождь капал на мои руки,
С моих рук падал на землю,
На земле собирался в ручейки,
Ручейки неслись к рекам,
Реки стремились к морю,
Море катило волны к океану,
Океан поднял взгляд к вселенной...
А дождь всё падал на мои руки,
А океан всё смотрел на вселенную...

х х
х

Однажды мы ехали на автобусе. Дорога была долгой и утомительной. Мы въезжали в берёзовую рощу. Деревья по обеим сторонам дороги вытянулись в струну и начали быстро мелькать. Они так долго тянулись и пестрели перед глазами, что мне показалось, будто берёзы — это мои годы, а мчащийся автобус — сама жизнь.

Я невольно подумал: Лишь автобус минует эту рощицу и устремится дальше, как тотчас оборвется моя жизнь и я останусь лежать у последней берёзы на виду у неба.

А водитель на каждой остановке всё будет брать новых пассажиров, снова будет проезжать рощи... И так без конца..

WIELKI TURAN

Plonące słońca Turanu
Czerń cienia i brąz ciał
błysł szabli buńczuka
deszcz

Gwiazdo Turanu
słona kobieto Azji
duchy przodków wychodzą
z bębna i piszczałki

Jeźdźcy zbliżają się do meczetu
Skrzypi wiatr między
deskami dziewczyna
zbliża brązowe ciało kropla
deszczu na włócznie

W pyle i kurzu dojeżdżam
do Kruszynian
drobna cząstka Wiecznego Turanu
powyrzucałem wszystkie kobiety
choć ich ciała fascynowały mnie
jadłem je i piłem a one
tak gorliwie umierały we mnie
w snach traktował je
jeździec z buńczukiem
a były jak trawa na wiosnę
radośnie chłoneły deszcz
a woda z ich ciał
spływała w sypki
piasek

MISTYKA WSPOMNIEN

Cóż jest ojczyzną Tatarów?
Podlaski krajobraz dworek kresowy
Książka z arabskimi literami
kryjąca deszcz i raj
Przypowieści Salomona i odległy
Wschód
Przechodzą nieme szeptane
przez wargi
podlaski piach

MISTYKA WSPOMNIEN (II)

Nieme są księgi Tatarów
A ich kobiety odchodzą
bez wojowników
Nie ma już ognisk dymów
i zaścianków
Dotąd cisza
przeszukuje domy
ubrania
podlaski piach

WIATR OD KIPCZAKU

Ja, pielgrzym polskiego Islamu
władyka bezprzestrzennego
królestwa, zwalczyłem
w swoich poematach czas i przestrzeń.

A Dżalaluddin Rumi
Wiliam Blake i Czyngis-chan
i wszystkie ordy mojej pamięci

z tętentem koni
jękiem palonych traw

sluchaja Jedyne Fletu
wyobraźni

Tatarzy z kobietami
i końmi idą
przez Karpaty

tatarska czata
na Horyniu

Tajemnica
Orientu

MELANCHOLIA

Jestem Tatarem. Ostry powiew stepu
Twarz moją pieści. A moja ojczyzna
mieszka w rycinie starego meczetu,
w mieście Wilnie.

Moja żona bezbrzeżność słowiańska
podaje mi na srebrze
a jej ręce pachną
Czarnoziemem Budziaku
pragnieniem miejskiego azjaty.
na deszczu i wietrze
slucham głosu przodków.

MESJANIZM STEPÓW

Kiedy każdego dnia rano atakuje mnie codzienność
i boli mnie każda z rzeczy która moja jest
Kiedy nienawiść i tęsknota szarpia splot słoneczny
Kiedy brak nadziei i wątpliwości jak oszalałe
Zwierzęta wgryzają się w to co kiedyś było
moją duszą, a rozpacz i samotność chwytają mnie
za gardło i kiedy wiem, że ten dzień może być
moim kolejnym Waterloo i kiedy robię wszystko
aby etyka przestała być punktem odniesienia
a stała się podstawą, kiedy rzeczywistość
staje się wścickłym zwierzęciem, które trzeba
zabić by żyć — nagle rozstępuje się wewnętrzna
przestrzeń — w ciszy w skwarze lata słychać
mistyczną muzykę fletu w błękiecie Wewnętrznego
Nieba jaśnieje kojącym blaskiem tamga Girejów
Metafizyka wewnętrznego światła. Spokój.
Cisza wewnętrznego Ocenau.

Кароткія паведамленні

ЗВЕСТКІ ЦІКАВЫЯ, АЛЕ ЦІ ВЕРАГОДНЫЯ ?

Наш сябар з Татарстана вядомы паэт Фаяз Фаізау даслаў вытрымку з кнігі прафесара А.Х.Халікава "Происхождение татар Поволжья и Приуралья", якую выдала Татарскае кніжнае выдавецтва ў 1978 г.

"Так, восенню 1552 г. Іван Грозны "вялікіх і сярэдніх казанскіх людзей, татараў, усіх вываў / з Казанскага ханства /, даў ім вёскі і воласці ў маскоўскіх, а іншым у наугародскіх і пскоўскіх землях... У час Лівонскай вайны многа казанцаў і цемнікаўцаў / ад г.Цемнікаў, цяпер у Мардовіі /-- служылых людзей колькасцю больш за 30 тысяч былі узяты на вайну. Многія з іх затым аселі ў Літве і усходняй Польшчы і зліліся з раней пасяліўшыміся там залатаардынскімі татарамі Тахтамышам. Так утварылася тут польская ці літоўская група татараў".

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ МЕНШАСЦІ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСІ

Так называецца вельмі цікавы артыкул, змешчаны ў зборніку "Ленинградская конференция по правам меньшинств" / 2 -- 4 июня 1991 г., Ленинград /.

Аўтары І.В.Карашчанка і П.У.Церашковіч / Мінск / пішуць:

"Татары на Беларусі вядомы з канца XIV ст. У XVI ст. перайшлі на беларускую мову. Колькасць невялікая, але даволі стабільная: у 1897 -- 10 тыс. чалавек, у 1959 -- 8,6 тыс., у 1989 -- 12,5 тыс. чалавек. Характэрная асаблівасць палажэння групы -- выключна дружалюбны характар узасмаадносін з беларусамі. У 1989 г. у Мінску створана таварыства "Аль-Кітаб", у якім аб'яднаны як уласна беларускія татары, так і мігранты з Татарстана".

ТАТАРСЬКІ НАПІТАК БУЗА

Бузу наляють на десерт у знак поваги да гаспей. Цяпер геть напітак найчаспей гатурць з крупяу "Геркулес".

Вимий аўсяння крупы ў зімнай вадзе і вымачыць 10—20 хвілін у цёплай вадзе ў нахытым посудзе. Пасля крупы перападзіць, пакласці тонкім слоєм на бляшаны ліст і паставіць у слаба нагрэтую духоўку ў пліту на падсушку. Пасля гэтага крупы можна размалоць у муку, прапусціўшы яе праз мясарубку.

На І пачку прамытага, прасушанага і перамолатага "Геркулеса" у міску пакласці 2 шклянкі пшанічнай мукі, распущанага масла і ўсё гэта старанна перамяшаць. Наліць варатак і мяшаць да ўтварэння цестападобнай масы. Пасля гэтага шчыльна накрывць посуд, каб захаваць цяпло і патрымаць так 30 хвілін, затым разбавіць масу вараткам пакаёвай тэмпературы.

Калі апара астыне да 25 -- 20 °C, дадаць дрожджы, шклянку цукру і лаяць пабрэдзіць. Пасля масу зноў разбавіць цёплай вадой, старанна перамяшаць і перападзіць праз сітца. У масу, якая засталася на сітцы наліць вады і зноў перападзіць, але чельга дапусціць, каб буза зрабілася вельмі радкай. Выжымкі адкідваць. У бузу высыпаць 1—2 шклянкі цукру, перамяшваюць і пакідаць для брожэння ў цёплым месцы. Калі буза падойдзе і стане кісланатай, яна гатова для ўжытку. Перад ужыткам можна яшчэ дадаць цукар. Захоўваць бузу ў зімным месцы.

Для атрымання 6—7 літраў бузы трэба: І пачак "Геркулеса", 100 г масла, 25—30 г дрожджэй, 2 шклянкі пшанічнай мукі, 2 шклянкі цукру.

З М Е С Т

УСТУПНАЕ СЛОВА	3
КУР"АН. З рускай мовы на беларускую пераклаў К.Скурат	6
ІМАН. Абу Насым	12
У ДЗЕНЬ ПАМЯЦІ АХВЯР ЧАРНОВЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ..	
І.Меметаў	13
ПАКЛОН ІСМАІЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАЛЫ І ЯГО РАДЗІМЕ.	
С.Ізідзінаў	15
ГЕНЕРАЛ МАЦЕЙ СУЛЬКЕВІЧ. З польскай мовы пераклаў	
Ю.Крыніцкі	21
АДКРЫЦЦЕ МЯЧЭЦІ. А.Якубаўскас	30
НЕКАЛЬКІ СЛОУ АБ МЕНСКІХ ТАТАРАХ. Л.Цьвяткоў	34
ЦІ ЗАХАВАЛІ ТАТАРЫ СВАЕ СВЯТЫЯ КНІГІ І СВАЮ ВЕРУ ?	
І.Канапацкі	46
АХРАТАННЕ — ПАБРАЦІМСТВА. І Канапацкі	51
БЫУ СРОДАК УПЛЫВАЦЬ НА НАДВОР"Е. І.Канапацкі	53
ЗВЕСТКІ ПРА НАШЫХ ТАТАРАУ. І.Яшкін	55
МІШАРЫ — ХТО ЯНЫ ? І.Бікінін	57
НІКОЛІ НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ. Ф.Фаізаў	63
МЫ РОДАМ З ВЕСКІ АРДА. А.Халембек	66
УСЕ ТАЙНАЕ СТАНОВІЦЦА ЯУНЫМ. ТРЭБА ТОЛЬКІ ЦЯГЛІВА	
ЧАКАЦЬ. І.Меметаў	68
ХАДЗІСЯ	70
БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОУНІК. Склаў І.Меметаў	71
ТУГАН ТЭЛ. Г.Тукай. З татарскай пераклаў Р.Барадулін	76
Да Бога. Г.Багаціева	77
СЯЛІМУ ХАЗБІЕВІЧУ, ЦЯГНІКІ,ЦЯГНІКІ...ДОЖДЖ КАПАУ	
НА МАЕ РУКІ... АДНОЙЧЫ МЫ ЕХАЛІ НА АУТОБУСЕ.	
А.Якубаўскас	78
ВЯЛІКІ ТУРАН, МІСТЫКА УСПАМІНАЎ, МІСТЫКА УСПАМІНАЎ-2,	
ВЕЦЕР З КІПЧАКА, МЕЛАНХОЛІЯ, МЕСІЯНІЗМ СТЭПАУ.	
С.Хазбіевіч	80
КАРОТКІЯ ПАВЕДАМЛЕННІ	84
ТАТАРСКІ НАПІТАК БУЗА. Татарская кухня	85
АБ"ЯВЫ	29, 62, 65,67

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	3
КУР'АН. С русского языка на белорусский перевод К.Скурат	6
ИМАН. Абу Касым	12
В ДЕНЬ ПАМЯТИ ЖЕРТВ ЧЕРНОВЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ. И.Меметов	13
ПОКЛОН ИСМАИЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАДЫ И ЕГО РОДИНЕ. С.Изидинов	15
ГЕНЕРАЛ МАТЕЙ СУЛЫКЕВИЧ. С польского языка перевёл Ю.Криницкий	21
ОТКРЫТИЕ МЕЧЕТИ. А.Якубаускас	30
НЕСКОЛЬКО СЛОВ О МИНСКИХ ТАТАРАХ. Л.Цветков	34
СОХРАНИЛИ ЛИ ТАТАРЫ СВОИ СВЯЩЕННЫЕ КНИГИ И СВОЮ ВЕРУ ? И.Канапацкий	46
ОХРЕТАНИЕ -- ПОБРАТИМСТВО. И.Канапацкий	51
БЫЛО СРЕДСТВО ВЛИЯТЬ НА ПОГОДУ. И.Канапацкий	53
СВЕДЕНИЯ О НАШИХ ТАТАРАХ. И.Яшкин	55
МИШАРИ -- КТО ОНИ ? И.Биккинин	57
НИКОГДА НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ. Ф.Фаизов	63
МЫ РОДОМ ИЗ ДЕРЕВНИ ОРДА. А.Халембек	66
ВСЕ ТАЙНОЕ СТАНОВИТСЯ ЯВНЫМ. ЛУЖНО ТОЛЬКО ТЕРПЕЛИВО ЖДАТЬ. И.Меметов	68
ХАДИСЫ	70
БЕЛОРУССКО-КРЫМСКОТАТАРСКИЙ СЛОВАРЬ. Составил И.Меметов	71
ТУГАН ТЕЛ. Г.Тукай. С татарского перевёл Р.Борогулин	76
К БОГУ. Г.Богатиева	77
СЕЛИМУ ХАЗБИЕВИЧУ, ПОЕЗДА, ПОЕЗДА ... ДОЖДЬ КАПАЛ НА МОИ РУКИ ... ОДНАЖДЫ МЫ ЕХАЛИ НА АВТОБСЕ. А.Якубаускас	78
ВЕЛИКИЙ ТУРАН, МИСТИКА ВОСПОМИНАНИЙ, МИСТИКА ВОСПОМИ- НАНИЙ-2, ВЕТЕР С КИПЧАКА, МЕЛАНХОЛИЯ, МЕСИЯНИЗМ СТЕПЕЙ. С.Хазбиевич	80
КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ	84
ТАТАРСКИЙ НАПИТОК БУЗА. Татарская кухня	85
ОБЪЯВЛЕНИЯ	29, 62, 65, 67

Падпісана да друку 15.10.91.

Тыраж 400 экз. Фармат 60 x 84 1/16

Ум. друк. арк. 51 Папера друк. № 1. Зак. 83

Надрукавана на ратапрынце выдавецтва

"Беларуская Савецкая Энцыклапедыя"

імя Петруся Броўкі

Мінск, вул. Ф. Скарыны, 15-а.